

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE ATATÜRK ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

TÜTEN ÖZKAYA, Ph. D.

Büyük Önder K. Atatürk'ün, Türkiye Cumhuriyet Halk Partisi'nin 15-20 Ekim, 1927 tarihleri arasında toplanan İkinci Büyük Kurultay'ında verdiği "Büyük Söylev", *Yeni Türkiye'nin Yolu* başlığı altında Rusça'ya çevrilmiştir. Gosizdat ve Litizdat NKİD tarafından yayımlanan *Yeni Türkiye'nin Yolu* dört cilde ayrılmaktadır. Birinci cilt, ulusal hareketin ilk adımlarının başlıca özelliklerini, Erzurum ve Sivas kongrelerini kapsamaktadır; ikinci cilt, ulusal hareketin Ankara üssünün hazırlanışına ışık tutmaktadır; üçüncü cilt, Türk-Yunan savaşı dönemine ve Anadolu cephesinin sağlamlaştırılmasına ayrılmıştır; dördüncü cilt, dış ve iç savaş cephelerinde Yeni Türkiye'nin zaferini, Lozan görüşmelerini, içte reformları ve muhalefetle savaşı anlatmaktadır. Bu ciltlere çok sayıda açıklayıcı notlar konmuştur.

1919 Yılı Ulusal - Kurtuluş Hareketinin İlk Adımları başlığını taşıyan birinci cilt¹, "Samsun'a çıktığım gün genel durum ve görünüşten", "Ferit Paşa'nın çekilmesine" değin geçen olayları kapsamaktadır. Bu ciltte yer alan bölümler şöyle: Yazı kurulunun yazısı, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Önsöz, Söylev metni. Ekler bölümünde ise, açıklayıcı notlar, özel ad dizini, coğrafi ad dizini, metinde rastlanan Türkçe sözcüklerin ve çeşitli terimlerin dizini ve dört harita yer almaktadır. Bu cildin hazırlanmasına şu kişiler katılmıştır.: B. İ. Baratov - Umanskiy, M. B. Vol'fson, İ. İ. Litvinov ve V. P. Osetrov (yayın kurulu); S. K. Pastuhov, V. P. Osetrov, S. İ. Zander (yazı kurulu); E. Veyt, N. Zarifin, A. Mel'nik, E. Gal'perin (çevirmen ve açıklayıcı notları hazırlayan); V. A. Gurko - Kryajin (açıklayıcı notları denetleyen); E. Veyt, N. Zarifin (dizinleri hazırlayan); V. A. Solyanov (haritaları hazırlayan).

Yazı kurulu, yazısında, Türk ulusal - kurtuluş savaşı hakkında uluslararası literatürün oldukça az olduğunu, Avrupa literatüründe,

¹ *Mustafa Kemal. Put' novoy Turtsii. 1919-1927. I. Cilt: Pervye şagi natsional'no-osvoboditel'nogo dvijeniya 1919. Gosudarstvennoe izd-vo Litizdat NKİD 1929. 480 s.*

Türk ulusal - kurtuluş savaşını tam olarak resmeden tek bir yapıtın bile bulunmadığını ve hatta, Mustafa Kemal'in "Büyük Söylev"i yayımlanmaya dek, böyle bir yapıtın Türkiye'de bile bulunmadığını belirtmektedir. Yeni Türkiye tarihi dönemini inceleyen araştırmacıların, başlıca olarak, gazete malzemelerinden yararlanmak zorunda olduklarını kaydederek, bu dönemin tarihi üzerine şu temel kaynakları göstermektedir: 23 Nisan'dan beri Türkçe olarak basılan T. B. M. M. raporları (belgesel bakımdan önemli olmalarına karşın, yeni Türkiye'nin ulusal - kurtuluş savaşının tam bir tablosunu çizmemektedir); Yunus Nadi'nin, 1921 yılı sonuna dek uzanan olayları kapsayan anıları (*Cumhuriyet* gazetesinde, Mayıs 1924 ile 1926 sonu arasında yayımlanmıştır. Burada, Ankara'nın İstanbul ve İtilâf devletleriyle olan mücadelesini niteleyen ilginç belgelerin sık sık yayımlandığı belirtilmektedir. Bu belgelerin çoğu *Yeni Türkiye'nin Yolu'nun* ekinde yer almıştır); Kemalist hareketin çeşitli kimseleriyle yapılan görüşmeler ("Gazi Paşa ile Nasıl Tanıştık" başlığıyla 15-23 Mart, 1923 günlü İstanbul gazetesi *Vakıf*'te yayımlanmıştır.); Albay Mehmet Arif'in broşürü (*Anadolu İhtilâli* başlığıyla 1924'de Ankara'da yayımlanmıştır); İstanbul ile Anadolu arasındaki yazışmalara ilişkin belgeler (1924'de *Akşam* gazetesinde yayımlanmıştır). Mustafa Kemal'in Türk ulusal - kurtuluş savaşını anlatan çok değerli ve zengin belgelere dayalı olan anılarının dört bölüme ayrıldığı belirtilmektedir. Mahmud ve Falih Rıfkı (Atay)'nın kaydettiği "Büyük Gazi'nin Hatıralarından Sahifeler", *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde 19 Mart - 12 Nisan, 1926 tarihlerinde bölümler halinde yayımlanmıştır. Prof. Jean Deny'nin Fransızca çevirisi, "Souvenirs du Gâzi Mustafa Kemal", 1927'de Paris'te *Revue des Etudes Islamiques* dergisinde tam olarak yayımlanmıştır. Mustafa Kemal'in Birinci Dünya savaşı dönemine ilişkin anıları, 1926-1927 yıllarında Rusça olarak (bazı kısaltmalarla) yayımlanmıştır². Mustafa Kemal'in Ateşkes sırasındaki faaliyetlerine ayrılan anıların ikinci bölümünde, İstanbul'daki siyasal parti mücadelesine ve Mustafa Kemal'in Samsun'a gelişine dek olaylara yer verildiği belirtilmektedir. Anıların üçüncü ve dördüncü bölümleri Mustafa Kemal'in "Samsun'a çıkışını" iz-

² Bkz. "Mustafa Kemal Paşa. Vospominaniya" (Anılar). Çev.: P. Raviç. *Krasnaya Nov* 1926, No: 11, ss. 122-173; *Mustafa Kemal Paşa. Vospominaniya prezidenta Turetskoy respubliki*. (Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Anıları). Moskva 1927 "Ogonek". 64 s.

leyen olayları kapsamaktadır. Yazı kurulu yazısının sonunda, "Büyük Söylev" in içeriği hakkında bilgi vermektedir.

V. A. Gurko - Kryajin'in Önsöz olarak yazdığı "Devletlerin Savaşı ve Türkiye'de Ulusal Kurtuluş Hareketinin Başlaması" başlıklı yazıda, Osmanlı İmparatorluğu'nun ciddi toprak kayıplarına uğramaya başladığı Birinci Dünya savaşı öncesi dönemden başlayarak, Türkiye'nin bağımsız bir ulusal varlık olarak ortaya çıktığı Lozan konferansına dek uzanan dönemde, Türkiye'yi istilâ eden devletlerle yapılan savaş ve ulusal hareketin kaynakları anlatılmaktadır. Gurko - Kryajin yazısında, özetle, şu noktalar üzerinde durmaktadır. Türkiye'nin savaşa girmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasına ilişkin tüm tasarıların donmasına yol açmıştır. Rusya ise, bunun nedeni olarak gösterilmektedir. Temmuz 1914'de, Deniz anlaşması imzalanması hakkında İngiltere ile görüşmeler yapan Rusya, Dünya savaşı patladığı taktirde, Boğazları, kendi stratejik bölgesine giriş kapıları olarak gördüğünü belirtmiştir. Mart 1915'de, İtilâf devletlerinin batı cephesindeki güç durumundan yararlanan Peterburg hükümeti ultimatom biçiminde, İstanbul ve Boğazlar üzerindeki haklarının hemen tanınmasını istedi. Mart, 1915-Nisan, 1916 tarihleri arasında, sürekli diplomatik mücadele sonunda, İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında birçok çaprazlama gizli anlaşmalar imzalandı. Böylece, 1915-1917 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu bütünüyle bölüşülmüştü. Ancak bu bölünme, tam anlamıyla kuramsal bakımdan ve ayrıca, Türkiye uğruna yapılan savaşın, daha çok Dünya savaşı öncesi dönemi için önem taşımaktadır. Ateşkes imzalandıktan sonra, tüm bu gizli anlaşmalar önemini bütünüyle yitirmişlerdir. Yazar, Fransa ve özellikle İngiltere'nin, Ruslar'ın, Boğazlar'a yerleşme düşüncesine karşı olduklarından, Boğazlar'ın Ruslar'a verileceği hakkında yazılı bir garanti vermemek için büyük çaba harcadıklarını belirtmektedir. İngiltere'nin Orta Doğu'da, tüm Türk İmparatorluğu'nu içine alan büyük hareketlere geçmesine, Rus emperyalist faaliyetinin 1917'de fiilen durması ve böylece faaliyet alanının İngilizler'e bırakılması, aynı yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî ve siyasal bakımdan son derece zayıflamış olması, savaşın ikinci yarısında İngiltere'nin askerî gücünün son derece artması ve buna bağlı olarak, öteki İtilâf devletleri arasındaki öneminin artması yol açmıştır. İngiltere'nin Boğazlar'ı ele geçirmek için harcadığı çabaları anlatan yazar, Mondros antlaşmasının on-

bir maddesinin denizle ilgili olmasını, İngilizlerin denizde istilâcı planlarla uğraşmasına bağlamaktadır. Ayrıca, Ateşkes antlaşmasından sonra, İngiltere'nin, tüm Arap topraklarının istilâsını, Boğazlar'ın "uluslararası" bölge durumuna getirilmesini ve geri kalan Türk topraklarında Büyük Britanya güdümü kurulmasını öngören bir program uygulamaya başladığı belirtilmektedir. XIX. yüzyıl boyunca, Büyük Britanya, Rusya'nın tersine olarak, Türkiye'nin bütünlüğünden yana olmuştur. Ancak Türkiye'nin bütünlüğünü yalnızca Boğazlar bölgesiyle sınırlı tutmuştur, Rusya'nın, Boğazlar dışında, Türkiye'nin öteki bölgelerini istilâ etmesini soğukkanlılıkla karşılamıştır. Yazar, Dünya savaşı arifesinde ve özellikle savaş sırasında, İngilizler'in, Türkler'e karşı tutumunun tam anlamıyla düşmanca olduğunu belirtmektedir. İngilizler'in 1918/1919'da Yakın Doğu'da izledikleri politikanın yalnız Boğazlar ve Anadolu'daki sınırlı çıkarlardan oluşmayıp, kökünün, Kafkaslarötesi, Türkistan, İran, Afganistan, Hindistan ve Sovyet Rusya'ya dek uzandığını vurgulamaktadır. Barış antlaşması imzalanmasından sonra Doğu'da, Fransa ile İngiltere'nin savaş sonrası çıkarlarının çatıştığını ve (Suriye ve Musul yüzünden) aralarında Lozan'a dek sürecek olan acımasız bir yarışmanın başladığı anlatılmaktadır. Çıkarları bakımından, Türkiye'nin parçalanmasına ve İstanbul'un istilâsına karşı durması gereken Fransa ise, Klikiya'yı istilâ etmek isteği göstererek, aynı zamanda İngiliz istilâcı siyasetini desteklemiştir. Dünya savaşı sona erdikten sonra, askerî bakımdan zayıflığı yüzünden, Amerika, İngiltere ve Fransa tarafından Yakın Doğu'dan tümüyle uzaklaştırılan İtalya'nın yerine, İngiliz politikası için çok gerekli olan Yunanistan getirilmişti. Böyle karşılıklı yarışma, çelişik istilâcı programların çatıştığı ve açık savaş ortamında Paris barış konferansı açılmıştır. Yazar, Doğu sorunu bakımından konferans sonuçlarının incelenmesine geçmeden önce, bu konferansın Türk sorunu ile genel ilişkilerine değinmektedir. Türk sorununun çözümlenmesindeki gecikmede, İngiliz parmağının bulunduğu ve bu gecikme nedeninin, İngiltere'nin, Fransa ile öteki devletleri, Boğazlar'da ve Anadolu'da *fait accompli* ile karşı karşıya getirme isteği olduğu belirtilmektedir. İngilizlerin başlıca hedefinin İstanbul'u ele geçirmek olduğu kaydedilmektedir. Boğazlar'ın tarafsızlaştırılması koşuluyla İstanbul'un Türkler'in elinde kalmasını onaylamasına (5/1/1918) karşın, Lloyd George, Anadolu'da ulusal hareket başlar başlamaz İstanbul'un

Amerika Birleşik Devletleri güdümüne verilmesini önermiştir. Amerika'nın kesinlikle ret olacak yanıtından sonra İngiltere güdümünün söz konusu olacağını düşündüğü belirtilmektedir. Fransa, İtalya ve Hindistan müslümanlarının karşı çıkması üzerine Lloyd George, 20 Şubat, 1920'de İstanbul'un Türkler'in elinde kalacağını bildirmiştir. İngiltere, Boğazlar bölgesinde, eskisi gibi egemen olmak amacıyla Türkiye'de güdüm kurma yoluna gitmiştir. Eylül 1919'da, İngiltere, padişahla imzaladığı gizli bir anlaşmaya göre, Türkiye'nin koruyuculuğunu elde etmiştir. Ancak büyük bir hızla gelişen ulusal bağımsızlık hareketi, Türkiye'nin güdümüne ilişkin İngiliz planını suya düşürdü. İngiltere'nin Yunanistan'ı açıktan açığa destekleyerek, O'nu, Türkiye'deki aktif politikasında maşa olarak kullanmayı düşündüğü belirtilmektedir. İtilâf devletlerinin, Adriyatik sorununa ilişkin kararını protesto amacıyla, İtalyan delegelerinin konferansı terketmesinden yararlanan Dört Büyükler, Yunanistan'ın, 6 Mayıs'ta İzmir'i işgal etmesine razı olmuşlardır. Yunanlılar uydurma bir gerekçeyle, Hıristiyanlar'ın yaşamını tehlikeye sokan karşılıklar yüzünden, Mondros ateşkesinin 7 inci maddesinden yararlanarak İzmir'i işgal ettiler. İşgal durumunu soruşturmak üzere gönderilen İtilâf devletleri komisyonu raporunda (12/X/1919), ateşkesden beri Aydın'da Hıristiyanlar'ın durumlarının iyi olduğunu, işgalin tam anlamıyla yasa dışı olduğunu ve İtilâf devletleriyle Türkiye arasındaki ateşkes koşullarını bozduğunu bildirmiştir. Yazar, Lloyd George'un ikiyüzlü bir siyaset izleyerek bu komisyon protokolünün yayımlanmasına karşı koyduğunu belirtmektedir. İzmir'in işgali (15/V/1919) çok büyük önem taşımaktadır. Özellikle bu olay, Türk halkının çoktanberi birikmiş olan öfkesinin taşmasına yol açmıştır. Bu harekete, işgalle birlikte, birçok ekonomik, siyasal etkenlerin de yol açtığı belirtilmektedir. İzmir'in işgaliyle İngilizler, Kemalistler'le şiddetli bir savaşa girmek gerektiğini anlamış ve Fransa'yı Türklere karşı kışkırtarak, Adana, Mersin, Antep, Maraş, v.s. de bulunan İngiliz birliklerinin yerini alması için çağrıda bulunmuştur. Daha sonra da, Türkiye'de güdüm kurmak amacıyla kasıtlı olarak geciktirdiği barış antlaşmasının imzalanması için acele etmiştir. 1920 yılı başında İngiliz politikası, Doğu sorununu barış konferansında, uluslararası görüşmelerle çözümlenmeye karar vermiştir. Ancak daha önce bir harekâta daha bulunduğu belirtilmektedir. San Remo konferansının açılmasından bir ay önce, Boğazlar'daki İngiliz orduları Fran-

sa'nın haberi ve rızası olmadan İstanbul'u işgal etmiştir. İstanbul'da koruyuculuk kurmak amacıyla yapılan işgalden sonra, Türk delegasyonuna ultimatoma biçiminde, Sevr antlaşmasını imzalaması önerilmiştir. Sevr antlaşmasına, silâhlı mücadeleyi şiddetlendirmekle karşılık veren Kemalistler'in ulusal kurtuluş hareketinin, Lozan konferansı ile, yani Türkiye'nin bağımsız ulusal varlık hakkını elde etmesiyle son bulduğu belirtilmektedir.

Açıklayıcı notların yazarları, "Büyük Söylev"de geçen ansiklopedik sözleri, adları, yerleri ve tarihsel olayları kendi anlayış ve görüş açılarından açıklamaktadır. Bu notların çoğu küçük monografi sayılabileceğinden, 75 not aşağıda ayrı ayrı gösterilmiştir.

1) *Mondros ateşkes anlaşması*; 2) *İzmir'in Yunanlılar'ca işgal ve ilhaki için diplomatik alanda yapılan hazırlıklar*; 3) *Yunan Sorunu*; 4) *Yunan Kızılhaçı*; 5) *Rum okullarının izci örgütleri*; 6) *Ermeni sorunu*; 7) *Pontus Cemiyeti*; 8) *Teşkilâtı millîye*; 9) *Trakya*; *Doğu ve Batı Trakya*; 10) *Ermeniler'in göçü (tehciri)*; 11) *Doğu illeri*; 12) *Kürt sorunu*; 13) *Tealî İslâm Cemiyeti*; 14) *İtilâf ve Hürriyet Cemiyeti*; 15) *Sulh ve Selâmet Cemiyeti*; 16) *İngiliz Muhipler Cemiyeti*; 17) *Osmanlı padişahı ve yeryüzü halifesi*; 18) *Türk - Amerikan ilişkileri*; 19) *Ordu Müfettişliği*; 20) *Osmanlı hanedan ve saltanatı*; 21) *Vatan ordusu*; 22) *İngiltere Olağanüstü Komiserliği*; 23) *Türkiye Havas - Royter*; 24) *Saltanat Şûrası*; 25) *Yıldırım*; 26) *İzmir olayı*; 27) *İstanbul Hükümeti'nin barış konferansı hazırlığı*; 28) *Karanlık odada toplantı*; 29) *Zeynelâbidin partisi*; 30) *Sivas'a Güney yönlerinden gelecek bir baskın*; 31) *Trabzon'a yapılacak bir çıkartma*; 32) *Erzurum Kongresi'nin tüzük ve bildirisi*; 33) *Temsil Heyeti*; 34) *Hıristiyan azınlıkların sahip olduğu haklar*; 35) *Yabancı devletlerin güdüm ve koruyuculuğu*; 36) *Anayasaya aykırı olarak Millet Meclisi adı altında toplantılar yapılması*; 37) *Dernekler yasa*; 38) *Nakşî ve öteki İslâm tarikatleri*; 39) *Kürt aşiretleri ve Mutki aşireti*; 40) *Karakol Cemiyeti*; 41) *Türk delegasyonu Paris barış konferansında*; 42) *Paris barış konferansı deklarasyonu*; 43) *Ateşkes'den sonra İstanbul'da hükümet değişikliği*; 44) *Cizvit papazlarının ve öteki dinsel tarikatlerin Orta Doğu'daki faaliyetleri*; 45) *İngilizler'in Samsun'a çıkartma kararı*; 46) *Dersim Kürtleri*; 47) *Sivas'a gelmiş yirmi beş kadar üyenin düzenlediği bir andıç*; 48) *İttihat ve Terakki*; 49) *Adaletli bir hükümetin kurulması*; 50) *Din ve mezhep özgürlüğü*; 51) *Gizli antlaşmalar rejimi*; 52) *Meşrutiyet*; 53) *Türkiye'de Amerikan okulları ve Amerikan misyonerleri*; 54) *Patrikhanelerin ayrıcalıkları*; 55) *Dörtler Kurulu*; 56) *Suriye ve Irak'taki Amerikan misyon-*

ları; 57) Türkiye'de Amerikan güdümü kurulması hakkında öneri; 58) Filipin'deki Amerikan yönetimi; 59) Doğu sorunu ve Türk sorunu; 60) Suriye'de toplanan genel kongre; 61) Ulusal bütünlük; 62) Zaza denilen Kürtler; 63) Kırım savaşı ve Paris kongresi; 64) Türkiye devletinin dış borçları; 65) Sivas genel kongresinin tüzük ve bildirisi; 66) Demiryolu yapımı hususunda yabancı sermaye sahipleriyle yeni esaslara göre yapılan anlaşmalar; 67) Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'da Amerikan güdümü kurulması; 68) Malatya bölgesindeki Kürt aşiretleri; 69) Kürt bayrağı; 70) Belediyeler; 71) Sancaklardan çıkarılacak milletvekillerinin sayısının saptanması; 72) Bir Özel Kurul; 73) Tekke, şeyhler; 74) Sufi terminolojisi; 75) 31 Mart ayaklanması.

Özel ad dizininde, ulusal kurtuluş savaşında rol oynayan büyük Türk devlet adamlarının ve Söylev'de adı geçen bazı Batı Avrupalı devlet adamlarının biyografisine yer verilmiştir. Birinci cildin özel ad dizininde 234, ikinci cildin dizininde 214, üçüncü cildin dizininde 163 ve dördüncü cildin dizininde 115 özel ad diziniyle birlikte, tüm ciltlerdeki özel adları içeren genel bir özel ad dizini bulunmaktadır.

Coğrafi ad dizininde, yer adlarının yönetim durumuna, ekonomik rolüne ve bazen askeri - stratejik önemine ilişkin kısa ve özlü bilgi verilmektedir. Birinci cildin coğrafi ad dizininde 159, ikinci cildin dizininde 151, üçüncü cildin dizininde 147 ve dördüncü cildin dizininde 131 coğrafi ad diziniyle birlikte, tüm ciltlerdeki coğrafi ad dizinlerini içeren genel bir coğrafi ad dizinine yer verilmiştir.

Dört ciltte geçen Türkçe sözcüklerin ve çeşitli terimlerin dizininde şu sözcük ve terimlerin açıklaması yapılmaktadır: *Abaza, ağa, ada, ağaç, ak (akça), ala, arma, afyon, bayram, bahçe, bey, burun, büyük, vali, vilâyet, viran, gazi, göl, gümüş, dağ, dere, yeni, ibn, ırmak, kadı, kaza, kaymakam, kaya, kale, kara, kasaba, köy, kilise, konak, kızıl, küçük, liva, maden, meydan, müftü, muhtar, mutasarrıf, nahije, nahije müdürü, ova, oğlu, paşa, sancak, selâm-aleyküm, saray, su, taş, uzun, ulema, hacı, hane, hanım, hoca, hisar, çoban, şeriat, şehir, şeyh, eski, efendi, Galata Saray, cemiyet, irade, kâbe, Nigâhban, tezkere, tepe, hançer, Harbiye, çay, şehit, efe, vekil, cihad, zeybek, İttilâfıstı, İttihadıstı, mevlüd, mirimiran, selâmlık, türbe, Unionıstı, Hadıstı, hutba, şeyhülislâm, vekâlet, Dolma Bahçe, Yıldız Köşk, kazasker, tekke, uzun, fetva, fetva emini, Çankaya, vali.*

Ankara'da ulusal hükümetin kurulması sorununu inceleyen ve *Ankara Üssünün Hazırlanması. 1919-1920* başlığını taşıyan ikinci cilt³, 2 Ekim, 1919 ile 1919 yılı sonu arasındaki kısa dönemi, yani "Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulmasından" başlayarak, "Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın işten uzaklaştırılması önerisi karşısında Ali Rıza Paşa hükümetine" dek geçen olayları kapsamaktadır. Bu cildin hazırlanmasında görev alan kişiler şunlardır: S. K. Pastuhov (redaktör); E. Veyt, V. Gal'perin ve N. Zarifin (çevirmen); E. Veyt ve N. Zarifin (açıklayıcı notları hazırlayan); E. Veyt (dizinleri hazırlayan).

Ekler bölümünde, belgeler (97 tane), Trakya'daki ulusal örgütlerle ilgili belgeler, Yazı kurulunun yazısı, belgeler (6 Ekim, 1919-8 Aralık, 1919 tarihleri arasında yazılmış 32 belge), açıklayıcı notlar, özel ad dizini, coğrafi ad dizini, metinde geçen Türkçe sözcüklerin ve çeşitli terimlerin dizini ve Batı Trakya'nın etnografya haritası yer almaktadır.

Yazı kurulu, "Trakya"daki Ulusal Örgütlerle İlgili Belgeler" in, bu ciltte anlatılan olayların Anadolu'da geçtiği sırada, Trakya'daki duruma ışık tuttuğunu belirtmektedir. Türk ulusal hareketin Trakya "cephesi", Sovyet ve yabancı literatürde olduğu gibi, Türk literatüründe de yeterince aydınlatılmadığından, bu belgelerin çok büyük önem taşıdığı vurgulanmaktadır. Bu belgelerde değinilen temel noktalar, yazı kurulunca özetle şöyle açıklanmaktadır. 1919 yılı haziran ayında, Mustafa Kemal Paşa, Edirne'deki Piyade Kolordusu Kumandanı Albay Cafer Tayyar Bey'le ilişki kurmaya çalışmış ve kendisine, Doğu Trakya'da ulusal hareket düzenlemek üzere hemen çalışmalara başlamasını önermişti. Bilindiği gibi, Anadolu ulusal hareketi, o sırada Trakya ile, özellikle Cafer Tayyar Bey'le sağlam bir ilişki kuramamıştır. Mustafa Kemal, kendisine, Doğu Trakya'daki ulusal hareketin yönetimini vermeyi tasarlamıştı. Mustafa Kemal'in telgraflarının, o sırada başında Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin bulunduğu İstanbul'da alıkonması olanaklıdır. Anadolu hareketini yönetenlerin o sırada kendi aralarında örgütlenmekle, Erzurum ve Sivas kongreleriyle, Damad Ferit Paşa kabinesiyle mücadele etmekle uğraşması, Trakya'ya gereken önemin verilmemesi bakımından büyük rol oynamıştır. Kısaca, ancak 1919 sonbaharından sonra, daha doğ-

³ *Mustafa Kemal. Put' novoy Turtsii 1919-1927. II. Cilt: Podgotovka Angorskoj bazı 1919-1920. 1932. 416 s.*

rusu Ali Rıza Paşa hükümetinin iktidara geldiği sırada, yeni Türkiye sınırlarının ve Trakya sorununa karşı tutumun belirlendiği Sivas Kongresi sona erdikten sonra, Trakya ile Anadolu arasında daha sıkı bir ilişki kuruldu. Sivas'tan gelen direktiflere göre, Trakya'da ulusal örgütler kurulmaya başladı. Doğu Trakya'nın Yunanlılar'ca, en iyi olasılıkla, İtilâf devletlerince ilhak edilmesi korkusu, padişah hükümetinin, İtilâf devletleri önünde boyun eğişiyle birlikte, bağımsızlık uğruna savaşmak ve Trakya'yı savunmak için Anadolu'dan gelen çağrılar, Doğu Trakya Türk halkı üzerinde etkisini göstermiştir. Türk ulusal hareketi, Doğu Trakya'yı, gelecekte Türkiye'nin sınırları içine katmak için büyük bir ısrarla uğraşmıştır. Türk ulusal hareketi ve İstanbul ile Doğu Trakya'daki örgütler, Batı Trakya'ya karşı çok büyük ilgi göstermiş ve her türlü çareye başvurarak örgüt şubelerini Batı Trakya'da kurmaya ve ilerde Batı Trakya'yı da Türkiye'ye katmak üzere buradaki durumlarını sağlamlaştırmaya çalışmışlardır. Bu düşüncelerle, Doğu Trakya'daki Türk ulusal örgütleri, Batı Trakya'da da ulusal örgütler ağı kurmaya ve bunları daha sonra geliştirmeye ve genişletmeye uğraşmışlardır. Doğu Trakya'daki ulusal hareketin gelişmesi, İstanbul'a yakın olması nedeniyle İtilâf devletlerini kuşkulandırmıştır. Fransızlar, Batı Trakya'da bazı yönetsel görevlere Müslümanların getirilmesi hakkında, Trakya Türkleri delegasyonu ile görüşmeler yaptı. En sonunda Fransızlar, Mıdye-Enez hattına kadar uzanan Batı ve Doğu Trakya toprağında, büyük devletlerin ve herkesden önce Fransa'nın koruyuculuğu altında ayrı bir Müslüman devleti kurma düşüncesini yaymaya başladılar. Bu düşünce, birçok Trakya'lı ulusunun özellikle Cafer Tayyar Beyin hoşuna gitmişti. Yazı kurulu, belgelerde değinilen başlıca noktaları böylece açıklamaktadır.

Bu ciltte yer alan 31 açıklamalı not sırasıyla şöyle: 1) *Ali Rıza Paşa hükümeti*; 2) *Ordu müfettişliklerinin kaldırılması*; 3) *İstanbul'da yabancı sansür*; 4) *Osmanlı seçim yasası ve yeni kabul edilen milletvekili seçim yasası*; 5) *Parlâmentarizm ve Osmanlı Mebuslar Meclisi*; 6) *Çankaya*; 7) *Osmanlı İmparatorluğu'nu Birinci Dünya Savaşı'na sürükleyen suçlular sorunu*; 8) *Mondros antlaşması döneminde İstanbul basını ve "Basın Derneği"*; 9) *Cumhuriyet sorunu*; 10) *Halâskâr*; 11) *İngiliz askerî kuvvetlerinin Merzifon ve Samsun'u boşaltması*; 12) *Trakya'da durum*; 13) *Millet Meclisinin, İstanbul ya da Ankara'da toplanması*; 14) *İstanbul'un yabancılar elinde bulunması*; 15) *Tutuklamalar ve Malta'ya sürgün*; 16) *Zulüm yapmış olan suçlular hakkında*

yaşılan kovuşturma; 17) Türk sosyalistleri; 18) Millî Türk; 19) Millî Ahrar; 20) Kars'ta toplanan Ulusal İslâm Şûrası; 21) Anzavur sorunu; 22) Türkiye'de Franmasonluk; 23) Kürt Teali Cemiyeti; 24) Çerkezler ve Türk ulusal hareketi; 25) Köy İhtiyar Kurulları; 26) Ankara - Eskişehir demiryolu; 27) Bandırma - Soma demiryolu; 28) Fransız emperyalizminin Bandırma'ya ilgi göstermesi; 29) Denetleme kurulu başkanlıkları; 30) Anadolu'da Şüiler; 31) Karadeniz (İngiliz) Ordusu.

Müttefiklerin Karışması. Türk - Yunan Savaşı ve Ulusal Cephenin Sağlamlaştırılması 1920-1921 başlığını taşıyan üçüncü cilt⁴, "Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanması kararından" (1920 yılı başı), "Londra konferansına katılmamıza" (Nisan, 1921) dek uzanan olayları kapsamaktadır. Bu cildi hazırlayan kişiler şunlardır: S. K. Pastuhov (redaktör); N. Zarifin (çevirmen); N. Zarifin ve E. F. Ludşuveyt (açıklayıcı notları ve resimleri hazırlayan); E. F. Ludşuveyt (Türkiye ile ilgili olayların kronolojisini hazırlayan); N. Zarifin (dizinleri hazırlayan). Bu ciltte yer alan bölümler şöyle: Yazı kurulunun yazısı, Söylev metni, belgeler, açıklayıcı notlar, Türkiye ile ilgili olayların kronolojisi, özel ad dizini, coğrafi ad dizini, metinde geçen Türkçe sözcük ve terimlerin dizini, resimler (35 tane).

Yazı kurulu, Kemal Atatürk tarafından yayımlanmış olan çok sayıda belgelerin yanısıra, açıklayıcı notlar bölümünde, bu ciltte değinilen olaylara katılan ya da bu olayların geçtiği dönemde yaşamış olan Türk ve yabancı yazarların, Sovyetler Birliği'nde az bilinen yayınlarından bazı bölümler aktarmaktadır. Amacın, okurun, ayrı ayrı sorunlara ilişkin bazı ayrıntılar hakkında bilgi edinmesini sağlamak ve Anadolu'daki ulusal bağımsızlık hareketiyle ilgili bu ya da şu tarihsel olayın, bu harekete katılmış olan Türk devlet adamları ve yabancı çevreler tarafından nasıl değerlendirildiğini göstermek olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle, açıklayıcı notlar bölümünde, Yunus Nadi ve Ali Saib beylerin anılarından ve Cevdet Kerim Bey'in konuşmalarından ve öteki Türk ve yabancı yazarların yapıtlarından parçalar verilmektedir. Açıklayıcı notlar bölümünde ayrıca, "Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti"nde biraraya gelen Türk tarihçilerinin ortak yapıtı olan *Tarih*'in dördüncü cildinden birçok bölümler aktarılmaktadır. Ekler bölümünde 257 belge bulunmaktadır.

⁴ *Mustafa Kemal. Put' novoy Turtsii 1919-1927. III. Cilt: Interventsiya soyuznikov. Greko-Turetskaya voyna i konsolidatsiya natsional'nogo fronta 1920-1921. 1934. 460 s.*

Açıklayıcı notlar bölümünde yer alan 71 not sırasıyla şöyle:

- 1) Başbakanlık Kurulu seçimleri; 2) Ali Rıza Paşa hükümetinin yeniden kuruluşu; 3) Misakı Milli; 4) İtilâf devletlerinin Türkiye'ye askerî müdahalede bulunması; 5) Mondros antlaşmasına eklenen gizli bir madde; 6) Kilikya'da bulunan Fransız ve Ermeniler'le yapılan savaş; 7) Felâhı Vatan grubu; 8) Akbaş baskını; 9) Salih Hulusi Paşa hükümeti; 10) Hüseyin Rauf ve Kara Vâsıf beylerin tutuklanması; 11) Türk Ocağı; 12) Bağımsızlık savaşı davası; 13) "İttihat ve Terakki" Cemiyeti ileri gelenlerinin kaçıışı; 14) Kemalist hareket ve İttihatçılar; 15) İstanbul'un İtilâf devletlerince işgali; 16) Konya olayı; 17) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kuruluşu-Bakanlar Kurulu; 18) Yurt Hayınlığı yasası; 19) İstiklâl Mahkemeleri yasaları; 20) İstanbul hükümetiyle yapılan antlaşma ve anlaşmaların yürürlükten kaldırılması; 21) Damat Ferit Paşa ve Tevfik Paşa hükümetlerinin yeniden iş başına getirilmeleri; 22) Ankara'daki yüksek din bilginlerinden alınan fetva; 23) 1920'de Anadolu'da başgösteren ayaklanmalar; 24) Anzavur ayaklanması ve "Halife Ordusu"; 25) Konya ayaklanması; 26) Bağımsızlık savaşı için kurulan askerî ve siyasal cepheler; 27) Batı Anadolu'daki ulusal örgütler; 28) Batı Anadolu'da Yunanlılar'a karşı harekete geçiş; 29) Yakın Doğu'da işgal edilmiş bölgelerin paylaşılması; 30) Türkiye - Fransa; 31) Suriye'deki Fransızlar'ın durumu ile onların Türkiye'ye karşı tutumları arasında ilişki; 32) İstanbul'da İtilâf devletlerinin yönetimi; 33) Fransız emperyalizmi bakımından Kilikya'nın önemi; 34) Sovyetler Birliği ile ilişkiler; 35) Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki görüşmeler; 36) 16 Mart, 1921 günlü Moskova antlaşmasından önce Türk - Sovyet ilişkilerinde en önemli kararnameler; 37) Moskova antlaşmasından önce Türk - Sovyet ilişkileri; 38) Milen Hattı ve 22 Haziran, 1920 günlü ilk Yunan saldırısı; 39) Ulusal birliklerin kurulması; 40) 1920'de Anadolu'daki askerî - siyasal durumun Türkler'ce değerlendirilmesi; 41) Büyük Millet Meclisi üyeliği ile memurluğun bir kişi üzerinde bulundurulmaması; 42) Türkiye'nin Daşnak Ermenistanı ile ilişkileri; 43) Gümrü antlaşması; 44) Moskova antlaşması; 45) Türkiye'nin Menşevik Gürcistanı ile ilişkileri; 46) Brestlitovsk antlaşması; 47) Trabzon antlaşması; 48) Ardahan Artvin, Batum sorunlarının çözümlenmesi; 49) Cafer Tayyar Bey'in İstanbul'u ziyareti ve Trakya'da durum; 50) Kemalist kaynaklara göre, Ethem Bey'in çete birlikleri; 51) Birinci İnönü savaşı; 52) 1921 Anayasası; 53) Mecliste "Sarıklı cephesi"; 54) Uluscuların Sevr antlaşmasına karşı başlattıkları propaganda; 55) Anadolu'da Alman askerlerinden bir kurul bulunduğuna ilişkin söylentiler; 56) Vatikan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi; 57) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Londra konferansına katılma kararı;

58) Türk delegeler kurulunun Londra konferansına katılma maksadı; 59) İngilizlerin Londra konferansını değerlendirmesi; 60) Birinci İnönü zaferi ve düzenli birliklerin kurulması; 61) Uluscuların Londra konferansına çağrılma nedenleri; 62) Londra konferansında Fransa ile yapılan görüşmeler; 63) Londra konferansında Fransızlar'la yapılan görüşmelerin son evresi; 64) Cavid Bey'in Londra konferansındaki rolü; 65) Briand'ın, Türkiye'yi Fransız politikasına bağımlı kılmak için girişimi; 66) General Guro'nun Anadolu birliklerinin gücü hakkında düşünceleri; 67) Urfa olayı ve Londra konferansı; 68) Urfa'dan geri çekilmesi sırasında Fransız birliklerinin yok edilmesi; 69) Londra konferansında İtalyanlar ile yapılan görüşmeler; 70) İngilizler'in Türkiye'ye sızma yöntemleri; 71) Türkiye ve Arap ülkeleri.

“Türkiye ile İlgili Olayların Kronolojisi” nde, Birinci Dünya savaşının başıyla, 31 Aralık, 1922 tarihleri arasında, Türk ulusal kuruluş hareketinin başlıca olaylarına ilişkin genel bilgi verilmektedir. Kronolojinin devamı dördüncü ciltte yer almaktadır.

Yeni Türkiye'nin Zaferi başlığını taşıyan dördüncü cilt⁵, “Delegeler daha yolda iken başlayan Yunan saldırısından” (1921), “Türk Gençliğine bıraktığım Kutsal Armağana” dek (1927) geçen olayları kapsamaktadır. Bu ciltte yer alan bölümler şöyle: Yazı kurulunun yazısı, Söylev metni, ekler bölümünde belgeler, açıklayıcı notlar, Türkiye ile ilgili olayların kronolojisi (1922-1927) özel ad dizini, coğrafi ad dizini, metinde karşılaşılan Türkçe sözcükler ve çeşitli terimler dizini, özel ad genel dizini, coğrafi terimler genel dizini. Bu cildi hazırlayan kişiler şunlardır: S. K. Pastuhov ve V. P. Osetrov (yazı kurulu); E. F. Ludşuveyt (çevirmen, açıklayıcı notları, Türkiye ile ilgili olayların kronolojisini, dizinleri ve resim ve tabloları hazırlayan); N. Zarifin (Türkçe terimleri hazırlayan); M. M. İvanova (indeksi hazırlayan).

Bu ciltte belgesel nitelikteki malzemeler (antlaşma, anlaşma, yasa, bildiri metinleri) dışında, ekte, anılardan (Yunus Nadi'nin anıları ve M. V. Frunze'nin günlüğü, v.s.) ve tarih yapıtlarından bölümler aktarılmaktadır. Bu bölümler, Türk delegesi Bekir Sami Bey'in, Lloyd George ile Londra'daki görüşmeleri gibi ilginç noktalara ışık tutmaktadır. Yazı kurulu, bu görüşmelerde, Sovyetler Birliği'ne karşı ortak bir cepheye girdiği taktirde, Türkiye'nin savaş-

⁵ *Mustafa Kemal. Put' novoy Turtsii 1919-1927. IV. Cilt: Pobeda novoy Turtsii. 1921-1927. 1934. 571 s.*

tan çıkabileceği düşüncesinin görüldüğü belirtilmektedir. Türk ulusal hareketin bu düşünceye karşı koyduğu kaydedilmektedir. Yazı kurulu daha sonra, Yunanlılar'ın Kuzey Anadolu'daki megaloman planlarını anlatmaktadır.

Bu ciltte yer alan 64 açıklayıcı not şöyle: 1) Bekir Sami Bey'in Büyük Britanya ile görüşmeleri; 2) Fransa ile anlaşma; 3) İtalya ile anlaşma; 4) Üçlü anlaşma; 5) Londra konferansı ve Yunanistan; 6) Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki siyasal gruplar; 7) Halk Zümresi; 8) Islahat grubu; 9) Başkomutan ya da Başkomutan vekili; 10) Sakarya'dan önce ulusal vergi (Tekâlifî millîye); 11) Mustafa Kemal Paşa'ya "Mareşal" rütbesiyle, "Gazi" sarı verilmesi; 12) 20 Ekim, 1921 günlü Türk-Fransız anlaşması; 13) Sovyet Cumhuriyetleri ile ilişkiler; 14) Türk - Fransız ilişkileri; 15) Pontus ayaklanması; 16) İkinci Meclis ("Büyük Uzmanlar Meclisi") sorunu; 17) İtalya'nın siyasal tutumu; 18) 8 Temmuz, 1922 günlü yasa; 19) Birinci İsmet Paşa Hükümeti'nden önceki Bakanlar Kurulu; 20) Mudanya ateşkes anlaşması; 21) Saltanatın kaldırılması; 22) Hulâgû ve Yavuz zamanında halifelik; 23) İstanbul'da; 24) 20 Nisan 1924 günlü Anayasa; 25) Dinle devlet işlerinin birbirinden ayrılması; 26) Mustafa Kemal Paşa'nın 8 Nisan, 1923 günlü bildirisi; 27) Cumhuriyet Halk Partisi programı; 28) Milletvekili seçimi yasasında değişiklik yapılması ile ilgili bir önerge ve 1923 günlü, seçimlerin yenilenmesi yasası; 29) Meclisin ikinci seçim dönemi; 30) Lozan konferansı ve Lozan antlaşması; 31) Lozan konferansında bir Amerikalı gözlemcinin Musul sorunu hakkında düşünceleri; 32) Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal sınırları; 33) Uruklu; 34) Boğazlar sorunu; 35) Lozan konferansında Amerika'nın tutumu; 36) Muharrem kararnamesi; 37) Deniz Yolları; 38) Cumhuriyetin ilânına ilişkin yasa; 39) Birinci ve İkinci İsmet Paşa hükümetleri; 40) Fatih Belediyesi; 41) Türkiye Devleti'nin nüfusu; 42) Osmanlı İmparatorluğu'nu Birinci Dünya savaşına sürükleyen bir halife fetvası; 43) 3 Mart, 1924 Devrimi; 44) Halife Abdülmecit'in Türkiye Cumhuriyeti dışına çıkarılması; 45) Rasih Efendi Kurulu; 46) "Yüzellilikler" listesi; 47) Musul sorunu; 48) Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı; 49) Haydutluğun ortadan kaldırılması ile ilgili 356 sayılı yasa; 50) Adalet örgütündeki yenilikler; 51) İstanbul'daki gece manevraları; 52) İstanbul'un yönetim sistemi; 53) Millî Eğitim Bakanı Vâsıf Bey'le basın arasında çıkan bir olay; 54) Hüseyin Rauf Bey'in Türk soyundan gelmeyişi sorunu; 55) Yüksek Askerî Şûra; 56) Rıza Nur Bey'in Türklüğe karşı hareketi; 57) Mecelle; 58) Ali Fethi Bey hükümeti ve Üçüncü İsmet Paşa hükümeti; 59) Tahriri Sükûn Yasası; 60) Fes giyilmesini yasak eden şapka yasası; 61) Kişisel dokunulmazlık ilkesi; 62) Tekke ve

zaviyelerle türbelerin kapatılması ve hertürlü dinsel sanların kaldırılması ve yasak edilmesine ilişkin yasa; 63) Yaşayış tarzında devrim; 64) Yurttaşlık Yasası (Medeni Kanun).

K. Atatürk'ün *Seçme Söylev ve Demeçleri*'ne geçmeden önce, *Yeni Türkiye'nin Yolu* üzerine yazılmış olan eleştiriler⁶ arasından A. Mel'nik'in, dördüncü cildi eleştiren yazısına⁷ kısaca değinelim. Bu yazıda A. Mel'nik, Türk ulusal bağımsızlık hareketinin Sovyetler Birliği'nde büyük bir ilgi uyandırdığını kaydetmektedir. En ilginç dönem olarak nitelediği dördüncü cildin kapsadığı 1921-1927 yılları arasındaki olayları anlattıktan sonra, Rusça çeviri, açıklayıcı notlar ve kronolojiye ilişkin bazı kusurlardan söz etmektedir. Çeviri dilinin ağır olduğunu ve çoğu yerlerde Fransızca ve Almanca sözcük ve terimlere rastlandığını, coğrafi adların yazılış biçiminde tutarsızlıklar ve bazı semantik yanlışlıklar görüldüğünü belirtmektedir. Kronolojiyi hazırlayan kişinin, birçok yerlerde aynı olayı değişik tarihler altında yinelediğine ve kronolojiyi önemsiz ve ilginç olmayan tarihlerle doldurduğuna dikkati çekmektedir. Ayrıca, Alman doğubilimcisi G. Jäschke'nin *Die Türkei seit Weltkrieg* (Berlin, 1929) başlıklı kitabında bulunan, Türkiye ile ilgili olayların kronolojisinden çok geniş ölçüde yararlandığını kaydetmektedir.

Atatürk'ün söylev ve demeçlerinin ancak bir kısmını kapsayan *Seçme Söylev ve Demeçleri*'nde⁸ yayımlanan malzeme, 1945-1972 tarihleri arasında, Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü tarafından beş cilt olarak basılan, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*'nden alınmıştır. Tek cilt olarak basılan Rusça *Seçme Söylev ve Demeçler*'deki malzeme, Türkçe *Söylev ve Demeçler*'in cilt düzenine bağlı kalınmadan, ancak kronolojik bir düzen gözetilerek ve çoğu zaman kısaltılmış olarak (metinde gösterilmiştir) verilmektedir. Kitabın sonundaki açıklayıcı notları T. V. Eremeeva hazırlamıştır.

Türkiye tarihi üzerine birçok araştırma ve incelemeleriyle tanınmış olan A. F. Miller⁹, bu kitaba yazdığı Giriş yazısında, Tür-

⁶ Bkz. R. Çudinskiy, *Hoz.-vo sıyazi*, 1930, No: 1, ss. 61-62; Gastov, *İzvestiya*, 30 Ekim, 1929; V-iy, *Noviy Vostok*, 1930, No: 28, ss. 349-353.

⁷ A. Mel'nik (A. F. Miller), *İstoric Marksist*, 1936, No: 5 (57), ss. 175-178.

⁸ Bkz. *Kemal Atatürk. İzbrannie reçi i vıstupleniya*. Red. ve Giriş: A. F. Miller. Çev.: B. N. İbragimova - B. V. Pjevin - N. V. Tairova. Moskva 1966 İzd-vo, "Progress". 440 s.

⁹ Bkz. A. Mel'nik, *Respublikanskaya Turtsiya (Cumhuriyet Türkiyesi)*. M. - L. 1927 Mosk. raboçiy. 56 s. ("Kemal'in Hareketi" bölümü); *Turtsiya. Yeye istori-*

kiye'ye bağımsızlık getiren kurtuluş savaşının, tarihe Kemalist Devrim olarak geçtiğini, ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde çağdaş Türk devletinin kurulmasını sağlayan reformların Kemalist reformlar olarak anıldığını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bile genel olarak Kemalist Cumhuriyeti olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Atatürk'ün getirdiği ilkelerin gelecekte de Türk yurtseverlerinin davranışlarına rehber olarak kalması nedeniyle, Atatürk'ün temel anlayışının ortaya çıkışını ve gelişme sürecini izlemenin ilginç olduğunu kaydetmektedir. Kitap, Atatürk'ün T. B. M. M.'nin ilk toplantısında 23 Nisan, 1920'de yaptığı konuşmayla başlamaktadır. İzleyen demeçleri, O'nun yurtsever faaliyetinin başlıca özelliğini belirleyen toplumsal-siyasal görüşlerini ortaya koymaktadır. Miller, bu görüşlerin evrimini daha iyi anlamak için kısa bilgi vermenin yardımcı olacağını belirterek, T. B. M. M.'nin açılışına dek, Atatürk'ün biyografisinin temel evrelerini anlatmaktadır. Meclisteki ilk demeçlerinde Mustafa Kemal'in, Mondros ateşkesini izleyen olayların ayrıntılı bir incelemesini yaparak, delegelerin önünde, o sırada ve daha sonra büyük önem verdiği, halkın egemenliği tezini öne sürdüğünü belirtmektedir. Tam anlamıyla ve bütünüyle Mecliste toplanan, kayıtsız ve koşulsuz ulusal egemenlik - bu dönemde Mustafa Kemal'in hemen hemen tüm demeçlerinin *leitmotive*'ydi. Kimi araştırmacıların, Mustafa Kemal'in T. B. M. M.'deki ilk gününden itibaren ve hatta daha önceleri, Temsil Heyeti'nin faaliyeti sırasında diktatör yetkisine sahip olduğunu sandıklarını bildiren Miller, bu düşüncenin yanlış olduğunu belirtmektedir. Kurtuluş savaşı yıllarında, hatta Mustafa Kemal, Gazi ünvanı ve Mareşal rütbesini aldığı 1921 yılı Sakarya zaferinden sonra, Meclis'teki muhalifleriyle sürekli olarak mücadele etmek zorunda kalmıştır. Birinci Mecliste başlıca muhalifleri olan eski rejim taraf-

çeskoe proşloe i nastoyaşçee (Türkiye Tarihinin Eski Zamanları ve Bugünü). M. 1929. 175 s. ("Kemalist Hareket" bölümü); *Mustafa Kemal. Put' novoy Turtsii*. I. Cilt. M. 1929. (*Yeni Türkiye'nin Yolu*) Açıklayıcı notlar: "İtilâf ve Hürriyet Cemiyeti", ss. 362-364, "İstanbul Hükümetinin Barış Konferansı Hazırlığı", ss. 372-373, "Türk Delegasyonu Paris Barış Konferansında", ss. 389-390, "İttihat ve Terakki", ss. 395-400, "31 Mart Ayaklanması", ss. 423-424; *Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopediya* (Büyük Sovyet Ansiklopedisi), "Kemal" Maddesi. C. 32, 1936, ss. 163-165; "Kemal Atatürk" (nekrolog), *Prauda i İzvestiya*, 11 Kasım, 1938; *Diplomatiçeskiy slovar* (Diplomatik Sözlük). "Kemal Paşa" Maddesi. C. 1. M. 1948 Gospolitizdat. ss. 774-780; "Puti razvitiya Turtsii" (Türkiye'nin Gelişme Yolları). *Kommunist*, 1959, No: 3; *Diplomatiçeskiy slovar*. "Atatürk" Maddesi. C. 1. 1960. ss. 140-141.

tarlarından başka, Mustafa Kemal'in gizli muhalifleri de vardı. Bunlar arasında Maltalılar ve Mustafa Kemal'in önceleri en yakın silah arkadaşları olup (Ali Fuat, Kâzım Karabekir, Refet Paşa, Hüseyin Rauf), sonraları karşıt grubu oluşturan kimseler bulunuyordu. Mustafa Kemal'in gizli oturumlarda çok şiddetli saldırılara uğradığı belirtilmektedir. Örneğin, Sakarya savaşı arifesinde, Mustafa Kemal'in Başkomutan olarak atanmasına, O'nun askerî yeteneğine olan güvenle birlikte karşıtlarının, yenilgi durumunda, tüm sorumlulukları O'nun omuzlarına yıkma ve böylece İtilâf devletleri ve İstanbul'la uzlaşmak isteği yol açmıştır. Muhalifleri, Başkomutan'a olağanüstü yetkilerin verilmesine karşı çıktılar. Bu nedenle şiddetli tartışmalar yapıldı ve daha sonra, Başkomutan'ın olağanüstü yetkilerinin uzatılmasının söz konusu olduğu her defasında tartışmalara yol açıldı. Böyle gizli oturumların birinde Mustafa Kemal'in muhalifleri çoğunluğu oluşturdular ve bu yetkilerin kaldırılması kararı aldılar. Ancak Mustafa Kemal'in bu karara boyun eğmeyen kararlılığı ve yeni tartışmalara girmekten çekinmemesi, orduyu ve ülkeyi tehlikeli bir durumdan kurtarmıştır. Miller, bu kitapta toplanan malzemenin, Birinci Meclisin siyasal havası hakkında bilgi verdiğini belirtmektedir. Daha sonra, Yeni Türkiye devlet düzeninin oluşmasının birkaç evreden geçtiğini kaydetmektedir. Bu evrelerden her birisi, kurtuluş savaşının evreleriyle doğrudan ilişkilidir. Türkiye'nin askerî ve uluslararası durumu sağlamlaştıkça, Mustafa Kemal'in Meclis'teki durumu da sağlamlaşmıştır. İstilâcılara karşı Ocak, 1921'de, İnönü'de elde edilen ilk zafer, Mustafa Kemal'e, ulusal egemenlik ve Meclis'in kayıtsız ve koşulsuz egemenliği ilkesini saptamasına, daha sonra istilâcı devletlerin bozguna uğratılması, saltanatı kaldırmasına olanak vermiştir. Devlet düzeninde reformları tam anlamıyla gerçekleştiren, izleyen yasama işleri, sağ muhalefetin daha zayıf olduğu İkinci Meclis dönemine rastlamaktadır. Lozan antlaşmasının onaylanmasından sonra, 29 Ekim, 1923'de, Meclis, Türkiye devletini Cumhuriyet olarak ilân etti ve 3 Mart 1924'de halifelik kaldırıldı. Mustafa Kemal'in ulusal egemenlik ilkesi anlayışının, Türk ulusu düşüncesinin yeni yorumunu içerdiği belirtilmektedir. Mustafa Kemal ulusculuğunun, "Yeni Osmanlılar"ın Osmanlı ve İslâm milliyetçiliğine ya da Genç Türkler'in Pan - Türkçü düşünceler katılmış Türkçülüğüne kıyasla çok daha ilerici olduğu kaydedilmektedir. Türkçülüğün, Mustafa Kemal'in anlayışına göre, Osmanlı ve İslâm

Türkçülüğünden ayrı olarak, Türkiye devleti sınırları içindeki Türkiye ulusculuğundan başka birşey olmadığı belirtilmektedir. Böylece Türkçülüğü, Pan - Türkizm'den ayıran Mustafa Kemal, Türkiye ulusculuğuna çağdaş bir ad ve Türkiye gerçeklerine uygun yeni olumlu siyasal bir içerik kazandırmıştır. Bu, her şeyden önce, Türk ulusunun çıkarlarını, ulusal egemenliğe yönelik, dış olduğu kadar iç düşmanlara karşı da korumaktır. Atatürk'ün görüşlerini, faaliyetini ve sözlerini bugünün gerekleri ışığında incelemeye olanak bulunmadığı belirtilmektedir. Şimdi, örneğin, bağımsızlığa kavuşan Asya ve Afrika ülkelerinde hemen Cumhuriyet rejimi kurulması hayret uyandırmamaktadır. Dünya kültürünü ve uygarlığını öğretmek ve benimsetmek için alınan önlemler bile tamamiyle olağan sayılmaktadır. Ancak 45, 40 ya da hatta 30 yıl önce Atatürk'ün yaptığı reformlar, dünyada eşi görülmemiş yürekli, gözüpek hareketlerdi. Daha sonra Miller, Atatürk'ün dış politika anlayışı üzerinde durmaktadır. Dış politika alanında Atatürk'ün, Osmanlı İmparatorluğu'nun düşünce ve uygulamalarından tam anlamıyla ayrıldığı belirtilmektedir. Pan - İslâmizm ve Pan - Türkizm düşüncelerini benimsemeyen Mustafa Kemal'in, bu doktrinler üzerine kurulmuş olan dış politikayı da kınadığı kaydedilmektedir. Mustafa Kemal'in dış politika anlayışı ulusal egemenlik ilkesine dayalıdır. Ulusal egemenliğe zarar vermeyen hiç bir şey savaş nedeni olmaz, ancak ulusal egemenliği tehdit eden şey püskürtülmelidir. Barışçı yollar sonuç vermezse, silaha sarılmak gerekmektedir. Atatürk'ün dış politika üzerine verdiği demeçlerde bu düşüncenin egemen olduğu vurgulanmaktadır. Yazıda, ayrıca, Atatürk zamanında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında kurulan iyi komşuluk ilişkileri üzerinde durulmaktadır.

Kitapta yer alan söylev ve demeçler sırasıyla şöyle: 1) *Meclisin Hangi Üyelerden Teşekkül Edeceği Hakkında*. 23 Nisan 1920; 2) *Mütarekeden Meclisin Açılmasına Kadar Geçen Zaman Zarfında Cereyan Eden Siyasi Olaylar Hakkında*. 24 Nisan 1920*; 3) *Hükümet Teşkilâtı Hakkında*. 24 Nisan 1920*; 4) *Devlet Görev ve Sorununun Heyeti Temsiliyeden Meclise Alınması Hakkında*. 24 Nisan 1920; 5) *Meclis Reisi Seçildikten Sonra*. 24 Nisan 1920; 6) *Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey'in Umumi Vaziyet Hakkındaki Demeci Münasebetiyle*. 8 Temmuz 1920*; 7) *Erzurum Milletvekili Durak ve Arkadaşlarının, Şark Cephesi Kuvvetlerinin Müteca-*

* Kısmen çevrilmiştir.

vizlere Karşı Mukabele Etmemeleri Sebeplerinin Bildirilmesi Hakkındaki Sual Tavriri Üzerine. 14 Ağustos 1920*; 8) Trakya ve Düzce Olayları Hakkında. 14 Ağustos 1920; 9) Bekir Sami, Hacı Muhittin ve Âşir Beyler Hakkındaki Tavriri Münasebetiyle. 14 Ağustos 1920*; 10) Batı Cephesi Birinci Gezgin Kuvvetler Komutanı Çerkez Ethem ve Kardeş Tefrik'in Hareketleri Hakkında. 8 Ocak 1921*; 11) Askerî Hareketler Hakkında. 10 Ocak 1921; 12) Birinci İnönü Muharebesi Hakkında. 13 Ocak 1921; 13) Anayasa Kanunu Münasebetiyle. 20 Ocak 1921*; 14) Londra'da Toplanacak Olan Konferansa Gidecek Murahhaslar İçin Tefrik Paşa ile Cereyan Eden Muhabere Hakkında. 31 Ocak 1921*; 15) Mersin Milletvekili Salâhattin Hafîye Meselelerinin Halliyle Söz Serbestliğinin Temini Hakkındaki Tavriri Münasebetiyle. 31 Ocak 1921; 16) Vaziyet-i Umumiye. 6.II.1921; 17) Londra Konferansı'nda Sözü Tefrik Paşa Tarafından Ankara Murahhaslarına Bırakılmış Olduğuna Dair Gelen Telgraf Üzerine. 26 Şubat 1921; 18) İkinci Toplanma Yılıni Açarken. 1 Mart 1921*; 19) Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık Verilmesine Dair Kanun Münasebetiyle. 5 Ağustos 1921; 20) Sakarya Meydan Muharebesi Hakkında. 19 Eylül 1921*; 21) Azerbaycan Elçisi Abilof'un Söylevine Cevap. 18.X.1921; 22) Bakanlar Kurulunun Görev ve Yetkisini Belirten Kanun Teklifi Münasebetiyle. 1 Aralık 1921*; 23) Ukrayna Büyük Elçisi General Frunse'ye. 20.XII.1921; 24) Ukrayna Büyük Elçisi General Frunse İçin. 30.XII.1921; 25) General Frunse'nin Ziyafetinde. 3.I.1922; 26) Üçüncü Toplanma Yılıni Açarken. 1 Mart 1922*; 27) Ordu Hakkında. 18 Nisan 1922*; 28) İran Elçisinin Ankara'ya Gelişi Dolayısıyla. 7.VII.1922; 29) Büyük Zafer Hakkında. 4 Ekim 1922*; 30) Seçim Kanununun Değiştirilmesi Hakkındaki Teklif Münasebetiyle. 2 Aralık, 1922*; 31) İzmir'de Karşıyaka'da Annesinin Mezarı Başında. 27.I.1923; 32) İzmir'de Halk ile Konuşma. 31.I.1923*; 33) İzmir İktisat Kongresini Açış Söylevi. 17.II.1923*; 34) Dördüncü Toplanma Yılıni Açarken. 1 Mart 1923*; 35) Adana Çifçileriyle Konuşma. 16.III.1923; 36) İkinci Dönemi Açarken. 13 Ağustos 1923*; 37) İzmir'de Gazetecilerle Konuşma. 5.II.1924; 38) İkinci Dönem Birinci Toplanma Yılıni Açarken. 1 Mart 1924; 39) İkinci Dönem İkinci Toplanma Yılıni Açarken. 1 Kasım 1924*; 40) İkinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılıni Açarken. 1 Kasım 1925*; 41) Ankara Hukuk Fakültesinin Açılışında. 5.XI.1925*; 42) İkinci Dönem Dördüncü Toplanma Yılıni Açarken. 1 Kasım 1926*; 43) C. H. P. Büyük Kongresini Açarken. 15 Ekim 1927*; 44) Türk Yazı

* Kısmen çevrilmiştir.

İnkilâbı Hakkında Konuşma. 8. VIII. 1928; 45) *Üçüncü Dönem İkinci Toplanma Yılıni Açarken. 1 Kasım 1928**; 46) *Üçüncü Dönem Üçüncü Toplanma Yılıni Açarken. 1 Kasım 1929**; 47) *Üçüncü Dönem Dördüncü Toplanma Yılıni Açarken. 1 Kasım 1930**; 48) *Balkan Konferansı Üyeleriyle Konuşma. 25. X. 1931*; 49) *Dördüncü Dönem Birinci Toplanma Yılıni Açarken. 1 Kasım 1931*; 50) *Dördüncü Dönem İkinci Toplanma Yılıni Açarken. 1 Kasım 1932*; 51) *Dördüncü Dönem Üçüncü Toplanma Yılıni Açarken. 1 Kasım 1933**; 52) *Dördüncü Dönem Dördüncü Toplanma Yılıni Açarken. 1 Kasım 1934*; 53) *Havacılık Hakkında Konuşma. 3. V. 1935*; 54) *C. H. P. Dördüncü Kurultayını Açarken. 9 Mart 1935*; 55) *Yeni Vaziyet. 21. VI. 1935**; 56) *Beşinci Dönem Birinci Toplanma Yılıni Açarken. 1 Kasım 1935**; 57) *Romanya Dışişleri Bakanı Antonescu ile Konuşma. 17. III. 1937**; 58) *Beşinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılıni Açarken. 1 Kasım 1937**.

A. N. Heyfets, bu kitapla ilgili olarak yazdığı tanıtma yazısında¹⁰, Türkiye'nin üstün devlet adamı ve büyük asker K. Atatürk'ün *Seçme Söylev ve Demeçleri*'ni övgüyle karşılamıştır. Bu kitabın, Türkiye Cumhuriyeti Kurucusu'nun görüşlerinin, Sovyetler Birliği'nde anlaşılmasına yardımcı olacak birçok yeni düşünceler getirdiğini kaydetmektedir.

K. Atatürk'ün *Seçme Söylev ve Demeçleri*'nin Rusça basılışı dolayısıyla çıkan başka bir yazıda¹¹, bu kitabın, Sovyetler Birliği'nde, Atatürk'ün görüşleriyle birlikte, genel olarak Kemalizm ideolojisini daha iyi anlamaya olanak sağladığı belirtilmektedir. Hasanova, "Kemalizm" teriminin Sovyet literatüründe doğru olarak tanımının bugüne dek yapılmadığını vurgulamaktadır. Kemalizm'in doğrudan öncülü olan Genç Türk Devrimi döneminde, Türk ulusculuğunun gelişmesinin birinci evresinde ortaya çıkan Türkçülüktü. Türkçülüğün, tek anlamlı bir kavram olmadığı ve en başlangıçtan beri iki yönlü anlam içerdiği belirtilmektedir. Birincisi, Türkiye'nin ulusculuk eğilimini tanımlıyordu, ikincisi ise, dış Türkler dünyasıyla ilişkiydi. Çoğu zaman Türkçülüğü, Pan - Türkizm ile özdeşlemeye rastlanmaktadır. Bunun nedeni, Genç Türkler'in, Birinci Dünya savaşı arifesinde izledikleri politikada Türkçülüğün yerini Pan - Türkizm'in

* Kısmen çevrilmiştir.

¹⁰ Bkz. *Narodı Azii i Afriki*, 1967, No: 5, ss. 192-195.

¹¹ Bkz. E. Y. Hasanova, "Ob ideologičeskih osnovah Kemalizma i ih sovremennom tolkovanii v Turtsii" (Kemalizm'in İdeolojik Esasları ve bu Esasların Türkiye'de Bugünkü Yorumlaması Üzerine). *Narodı Azii i Afriki*, 1968, No: 3, ss. 25-35.

almış olmasıdır. Türkçülük ideolojisinde, kuşkusuz olarak, halkçılık, bilim, irfan, Türk ulusunun bağımsızlığını koruma isteği gibi ilerici özellikler de vardır. 1917'de Ziya Gökalp'in öne sürdüğü, devletin, ekonomik yaşama karışmasının gerekli olduğu düşüncesi, sonradan, *Türkçülüğün Esasları* (1923) kitabında geliştirilmiş ve Kemalistler tarafından devletçiliğin (etatizmin) esası olarak benimsenmiştir. Ancak Kemalistler Gökalp'in Türkçülüğü ile yetinmediler. Gökalp Türkçülüğünün yerini, Mustafa Kemal'in "ulusal egemenlik" olarak önerdiği, ulusculuğun yeni yorumu ve Türkiye ulusculuğu (milliyetçiliği) aldı. Mustafa Kemal, ilk iş olarak, Gökalp Türkçülüğünden pozitif ulusculuğun bazı unsurlarını (halkçılık, etatizm) alarak ve bu ulusculuğu geliştirerek, Türkçülüğü Pan - Türkizm'den ayırdı. Böylece, Kemalizm'in dört "temelden" ve "altı ilkeden" oluşan ideolojik sistemi ortaya çıktı. Bu sisteme göre, Türkiye Cumhuriyeti dört "temele" dayanmaktadır: 1) Vatan; 2) Ulus; 3) Cumhuriyet; 4) Sosyal haklar. Kemalizm'in altı ilkesi olan Cumhuriyetçilik, Ulusculuk (Milliyetçilik), Halkçılık, Devletçilik, Lâiklik, Devrimcilik (İnkilâpçılık) ve ayrıca günümüzdeki Atatürkçülük kavramı, Hasanova'nın kendi görüş açısından ve anlayış tarzına göre yorumlanmaktadır.

Aynı konuyu inceleyen D. E. Eremeev, "Kemalizm ve Pan-Türkizm" başlıklı yazısında¹², son yıllarda Batıda ve Türkiye'de, Kemalizm ile Pan - Türkizm ve aralarındaki ilişkiyi ele alan çok sayıda kitap yayımlandığını bildirmektedir. Bu kitapların bazılarında değinerek, Kemalizm ile Pan - Türkizm arasındaki gerçek anlamda aykırılığı göstermek için her iki ideolojik kavramın tarihini incelemeyi gerekli saymaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda XX. yüzyıl başına dek egemen olan ideoloji, "Müslümanların birlik ve kardeşliğini" öngören Pan - İslâmizm'di. Pan - İslâmizm'in, İmparatorluğun birliğini korumaya yönelik bir devlet ideolojisi olarak ortaya çıkmakla birlikte, tüm Müslümanları padişah yönetimi altında birleştirmek gibi dış siyasal amaca da hizmet etmesi gerekiyordu. Türk ulusculuğunun ilk belirtileri XIX. yüzyılın 60. yıllarında, reformlar sayesinde İmparatorluğun parçalanmasını önlemeye çalışan "Yeni Osmanlılar"ın - "Genç Osmanlılar"ın hareketinde ortaya çıkmıştır. "Yeni Osmanlılar", Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü ko-

¹² Bkz. *Narodü Azii i Afriki*, 1963, No: 3, ss. 58-70.

rumak için Pan - İslâmizm'den yararlanmak istiyorlardı. Pan - İslâmizm'i, henüz belirlenmemiş olan ulusculuk düşünceleriyle birleştirmeye çalışan "Yeni Osmanlılar", "Osmanlı vatanına" karşı sevgi propagandası yapmışlar, Müslümanlar'la birlikte Hıristiyanları bünyesinde toplaması gereken "Osmanlı milleti" kurma parolasını ortaya atmışlardır. XIX. yüzyılın sonunda, Osmanlılık, "İttihat ve Terakki" adı verilen gizli siyasal örgütün üyeleri olan Genç Türkler'in ideolojisi durumuna geldi. İktidara gelmeden önce Genç Türkler, azınlıklara, İmparatorluk içinde bağımsızlık verileceğini sözlü olarak ifade etmişti. Ancak tüm bu azınlıkların, İttihatçılara göre, Türkler'in koruyuculuğu altında kalmaları, "Osmanlı milleti" içine girmeleri, "Osmanlı" olmaları gerekiyordu. Genç Türkler'in iktidara gelişinden sonra, Osmanlılığın, gerçekte, Türk ulusal şövenizmi durumuna süratle dönüştüğü belirtilmektedir. 1911'de İttihatçılar, İmparatorluğun tüm uyruklarını "Osmanlılaştırma", yani Müslümanlaştırma ve Türkleştirme kararı aldılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kayser Almanyası ile yakınlaşmasıyla ilişkili olarak, Genç Türkler'in giderek daha çok Rus aleyhi bir dış politika izledikleri, Rusya Türk halklarına (Yazar, Türk dilleri konuşan halklar demektir) karşı yönetilmiş yeni bir düşünce olan Pan - Türkizm'e sarıldıkları kaydedilmektedir. Pan - Türkizm "kuramının", önceleri, "Türkçülük" ya da "Türkizm" adını alan ve iki ayrı anlam taşıyan Genç Türk ulusculuğu esasında geliştiği belirtilmektedir. Gerçekte, bu kuram, birbirinden tamamiyle ayrı iki anlamı içermektedir: Türkizm (Türkiye ulusculuğu) ve Türkizm (Pan - Türkizm), çünkü "Türk" sözcüğü, Türkçe'de hem Türkiye ulusunun ve hem de tüm Türk halklarının temsilcisi anlamına gelmektedir (Rusça'da ise, iki ayrı sözcük kullanılmaktadır: "Turok", Türkiye ulusu temsilcisi, "Türk" ise, tüm Türk halklarının temsilcisi anlamına gelmektedir.) Yazar, Kemalistler'in, Pan - Türkizm'in eşanlamı olarak sıkça kullanılan "Türkçülük" terimini attıklarını ve bunun yerine "milliyetçilik", "ulusçuluk" terimlerini getirdiklerini belirtmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasından sonra, İngiltere, Fransa ve İtalya'ya karşı ulusal bağımsızlık mücadelesi veren Türkiye'de, yeni bir akım-Kemalizm doğdu. Başta K. Atatürk olmak üzere bu hareketin önderleri Pan - İslâmizm ve Pan - Türkizm ile mücadele etti. Birçok Genç Türk - Pan - Türkçü, Kemalizm'e bağlılıklarını belirtmelerine karşın, Pan - Türkizm propagandası yapmayı sürdürdüler. Bu nedenle

Kemalist devrimden sonra da, Pan - Türkizm ideolojisinin etkisi, Türkiye'nin sosyal - siyasal yaşamında, özellikle Türk tarih biliminde ve çeşitli sosyal örgütlerin faaliyetlerinde kendisini göstermiştir. Öyle ki, Kemalist devrimden sonra "Türk Ocakları" faaliyetleri sırasında, bazen Pan - Türkizm propagandası yapmıştır. Bununla beraber günün siyasal koşullarında Pan - Türkizm, Türkiye'nin yaşamında önemli bir rol oynamadı. "Türk Ocakları" 1927'deki kurultayında, Türk ulusunun bir örgütü olarak, Pan - Türkizm'le ilişkisini kestiğine ilişkin bir tüzük maddesi benimsedi. Yazar, bunda, kuşkusuz olarak, Atatürk'ün etkisi bulunduğunu belirtmektedir. Atatürk'ün Pan - Türkçü düşüncelere karşı olumsuz davranışının nedeni, Kemalist ideolojinin Pan - Türkçüler'in aşırı maksatlarıyla bağdaşmazlığından doğmaktadır. Ereamev, Pan - Türkizm'in daima Pan - İslâmizm'le karışıp kaynaştığını belirtmektedir. Kemalizm ise, lâiklik ilkesini benimseyerek Pan - İslâmizm'e karşı çıkmıştır. Ulus kavramının Pan - Türkçüler ve Kemalistler'ce tanımlanmasında, dine karşı değişik tutumlar görülmektedir. Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*'nda ulus kavramını tanımlarken din ögesine yer vermektedir. Kemalistler ise, ulusu tanımlarken din birliği ögesini çıkarmışlardır. Atatürk'ün, Pan - Türkizm ve Pan - İslâmizm düşüncelerini birçok kez kınadığı belirtilmektedir. Bu nedenle, Atatürk sağken, Pan - Türkizm ve Pan - İslâmizm Türkiye'de önemli bir rol oynamadı. Atatürk'ün ölümünden sonra, özellikle İkinci Dünya savaşı yıllarında, Almanya'nın etkisiyle, Pan - Türkçüler'in Türkiye'de propaganda başlattıkları kaydedilmektedir. Türkiye'nin İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Pan - Türkçü düşünceleri, Türk çıkarlarına zarar veren düşünceler olarak açıkça kınadı. Pan - Türkçüler tutuklandı ve faaliyetleri durduruldu. 1946'dan sonra, Pan - Türkizm'in, bu kez Amerika'nın etkisiyle başkaldırdığı, 1950-1960 yıllarında ise, Pan - İslâmizm'in canlandığı belirtilmektedir. Ereamev, Türkiye'de Atatürk ilkelerine bağlılık gösterildiği takdirde, Pan - Türkizm ve Pan - İslâmizm'in yeniden geniş ölçüde yayılmayacağını, çünkü bu ideolojilerin Atatürk'ün düşüncelerine aykırı olduğunu ve Türkiye'nin ulusal çıkarlarına zarar verdiğini belirterek yazısına son vermektedir.

Atatürk'ün ölümünün 25. yıldönümü münasebetiyle yazdığı, "Kemal Atatürk'ün Siyasal Görüşlerinin Oluşması"¹³ başlıklı yazı-

¹³ Bkz. "Formirovanie političeskih vzglyadov Kemalya Atatürka". *Narodnı Azü i Afriki*, 1963, No: 5, ss. 65-85.

sında A. F. Miller, Atatürk'ün devrimlerini anlatarak, Batı Avrupalı ve Amerikalı yazarların Atatürk'ün devrimlerini değerlendirme biçimini eleştirmektedir. Anılar ve Atatürk'ün söylevleri dışında, Türkiye'de Atatürk'ün yaşamı ve faaliyeti hakkında yazılmış yeterince tarihsel kaynak bulunmadığını belirterek, Türkiye'de Atatürk'le ilgili başlıca anı ve araştırmalara değinmektedir. Atatürk'ün tam bir biyografisini yazmak için büyük önem taşıyan Türk devlet arşivlerinden yararlanma olanağı bulunmadığını kaydeden yazar, elde bulunan malzemeye dayalı olarak Atatürk'ün yurtsever faaliyetini yönlendiren temel kavramların gelişmesini genel çizgilerle anlatmaktadır. Mustafa Kemal, Selânik ve Manastır'daki askerî okullarda geçirdiği yıllarda, Makedonya'daki padişah yönetiminin kusurlarına tanıklık eden olaylarla karşılaşmıştır. 1902'de girdiği Harp Akademisi'nde, ilk kez siyasal düşüncelerle temasta bulundu ve küçük bir gizli örgütün yöneticileri arasına girdi. Yeraltı gazetesinde birçok yazılar yazdı. Akademiyi bitirdiğinde, padişah jurnalcilerinin gözlerini üzerine çekmiş olduğundan, tutuklandı ve Suriye'ye gönderildi. Suriye'de kalışı uzun sürmemekle birlikte, Mustafa Kemal'in siyasal bakımdan gelişmesinde önemli bir aşamayı oluşturmuştur. Burada padişah yönetiminin birçok kusurlarını, orduda ve sivil yönetimde düzensizlikler gördü. Atatürk'ün, Osmanlılığı kesinlikle reddetmesinin, daha sonraki yıllarda - Trablus ve Balkan savaşları sırasında görüldüğü belirtilmektedir. 1906'da Mustafa Kemal, Şam'da "Vatan ve Hürriyet" adında gizli bir devrim topluluğu kurdu. Aynı yıl yarı yasal olarak Selânik'e geldi ve Talât'ın kurduğu örgülle ilişki kurdu. 1907'de Suriye'den ayrıldı ve kolağası rütbesiyle Selânik'teki Üçüncü Piyade Kolordusu karargâhına atandı. Mustafa Kemal 1908'de Genç Türk Devrimi'ne katıldı, ancak az sonra siyasal yaşamdan uzaklaştı. Bunun nedeni tarih literatüründe tam olarak açıklanmamıştır. Genel olarak, Mustafa Kemal'in, ordunun politikaya karışmaması isteğinin, Genç Türk yöneticileri ve daha sonra "İttihat ve Terakki" Partisince reddedilmesi neden olarak gösterilmiştir. Ancak, Mustafa Kemal'in niçin böyle bir istek öne sürdüğü karanlık kalmaktadır. Çünkü bundan az önce, Devrime karşı ayaklanmayı (31 Mart olayı) bastırmak üzere Makedonya'dan İstanbul'a gönderilen "Hareket Ordusu" seferinin hazırlanmasına aktif olarak katılmıştır. Mustafa Kemal ile "Hareket Ordusu" komutanı Mahmut Şevket Paşa arasında aniden bir anlaşmazlık çıktığı ve Mustafa

Kemal'in Selânik'e dönmek zorunda kaldığına ilişkin tahminler yürütülmektedir. Bu anlaşmazlık, Mustafa Kemal ile Mahmud Şevket Paşa'nın birlikte Arnavutluk'ta bulunduğu 1910'da şiddetlenmiştir. Bilindiği gibi, Mustafa Kemal'in Enver Bey'le arası daima açıktı ve askerî işlerde olduğu gibi, siyasette de onu serüvenci olarak adlandırarak sık sık kınamıştır. Genel olarak, Mustafa Kemal ile Genç Türk yöneticileri arasındaki ayrılığa yalnızca, ordunun siyasete karışması sorununun yol açtığına inanmak güçtür. Gerçekte, bu, Osmanlılığa dayalı Genç Türk ideolojisi ile, henüz somut programı olmamakla birlikte, Genç Türkler'ce seçilen yolu reddeden Türk ulusculuğu arasındaki ayrılığın başlangıcıydı. Mustafa Kemal, Genç Türk yönetimi boyunca siyasete karışmaktan kaçınmış ve yalnız askerlikle uğraşmıştır. Bu dönemde, askerî konular üzerine birkaç broşür yayımladı, Arnavutluk ayaklanmasının bastırılması için gönderilen askerî sefere katıldı, Fransız ordularının manevrasını izlemek üzere Picardie'ye gitti, 1911-1912'de Trablus'ta ve 1912-1913'de Balkanlar'da savaştı. 1911'de binbaşılığa, 1914'de yarbaylığa yükseltildi. Birinci Dünya savaşı patlak verdiğinde, Mustafa Kemal Sofya'da ateşemiliter olarak bulunuyordu. Genç Türk yöneticilerini, Türkiye'yi savaşa sokma niyetinden caydırmaya uğraştı ama başarılı olamadı. 1915 yılından itibaren Mustafa Kemal savaş cephelerinde faaliyet göstermektedir. Çanakkale cephesinde albaylığa yükseltildi. 1916-1917 yıllarında general rütbesiyle ve Paşa ünvanıyla 16. Kordolu Kumandanı, Kafkas cephesinde 2. Ordu Kumandanı, daha sonra Filistin'de 7. Ordu Kumandanı görevlerinde bulundu. 1917-1918 yıllarında veliaht Vahdettin'le birlikte Almanya'ya gitmeye memur edildi. 1918 ağustosunda Filistin cephesinin İngilizler tarafından yarılması arifesinde, Mustafa Kemal'i yeniden 7. Ordu Kumandanlığı görevine getirdiler. Bu orduyla birlikte Suriye üzerinden geri çekilerek, Halep'in kuzeyinde savaşı sona erdirmiştir. 13 Kasım, 1918'de Mustafa Kemal İstanbul'a döndü. Kent, İtilâf donanmasının limana gelişiyle fiilen İtilâf devletlerinin denetimine geçmişti. Ülke, düşmana karşı koyacak güçte değildi, halk perişan ve yorgundu. Genç Türk önderleri partilerini dağıtarak yurt dışına kaçmışlardı. Padişah Vahdettin İtilâf devletlerinin elinde kukla durumuna gelmişti. Yazar, Mustafa Kemal'in Mondros ateşkesinden sonra, tüm ülkeye yayılan geniş ulusal kurtuluş hareketinin etkisi altında siyasal faaliyete geçtiğini belirtmektedir. Mustafa Kemal'in Çanakkale

cephesinde Liman von Sanders ve Filistin'de Falkenhayn'la birçok anlaşmazlığı, askerî yanısıra siyasal bakımdan da önem taşımaktadır. 1914/1918 kışında, Almanya'ya yapılan geziden sonra ve 1918 yaz ayında, Mustafa Kemal, Türkiye'yi Alman etkisinden kurtarmayı, Enver Beyi uzaklaştırmayı, Başkomutanlığı eline almayı, kendisini ise, Başkomutan Vekillğine getirmesini Vahdettin'e ısrarla önerdi. Hatta Ekim 1918'de, ateşkesden hemen önce Vahdettin'e gizli bir yazı göndererek, yeni bir kabine kurmasını ve bu kabinede Harbiye Nazırı olarak kendisine yer verilmesini bildirdi. Yazar, Mustafa Kemal'in siyasal faaliyetinin dünya savaşı yıllarında değil, fakat ondan sonra başladığı düşüncesini benimsemektedir. 1918 Ekim sonunda, 7. Ordunun, Halep'in kuzeyindeki savaşlarının, Osmanlılar'la İngilizler arasında son çarpışma ve bağımsızlık savaşının ilk çarpışması olarak sayılabileceğini ve Mustafa Kemal'in ulusal kurtuluş savaşı hakkındaki düşüncelerinin, O'nun henüz burada bulunduğu sırada kesinlikle belirlendiğini öne süren Türk tarihçileriyle aynı düşünceyi paylaşmamaktadır. Ulusal kurtuluş savaşını, Dünya savaşının devamı olarak resmetme çabalarının yeni olmadığı - önceleri, Kemalistleri Genç Türkler'le özdeşlemeye çalışan İngiltere ve padişah hükümeti ajanları, daha sonra Mustafa Kemal'e karşı olmakla beraber, ulusal harekete katılanlar tarafından, daha Atatürk sağken, bu doğrultuda büyük çaba gösterildiği belirtilmektedir. Bu kimselerin amacı, Türkiye'yi Birinci Dünya savaşına sokma rollerini haklı göstermek ve Almanya'nın yenik çıktığı ve yalnız Türkiye'nin kazandığı bu savaşta, kendilerini muzaffer kişiler olarak göstermektir. Yazar, ulusal kurtuluş savaşını dünya savaşıyla özdeşlemeyi, ilke bakımından reddetmekte ve bu düşüncenin Atatürk tarafından da reddedildiğini vurgulamaktadır. Mustafa Kemal ulusal hareketin en başından itibaren, kurtuluş maksatlarını açıklıkla belirleyerek, "İttihat ve Terakki" Cemiyeti'nden ve Genç Türkler'in tüm eski politikasından kesinlikle ayrılmıştır. Yazar, Mustafa Kemal'in ulusal kurtuluşa ilişkin düşüncelerinin daha Suriye cephesinde bulunduğu sırada oluştuğunu öne süren Türk tarihçileriyle aynı görüşü paylaşmamaktadır. Miller'e göre, Atatürk'ün ulusal kurtuluşla ilgili düşünceleri yavaş yavaş oluşmuştur; ancak O'nun İstanbul'a dönüşünden önce sistem olarak oluşamazdı, ayrıca, hemen değil, ancak ülkede yayılan toplumsal hareketi gördükten ve padişah hükümetinin ve Mebuslar Meclisi'nin yurtseverliğine güvenilemeyeceğine inandıktan

sonra oluşmuştur. Bu yüzden İstanbul'u terkederek ulusal hareketi düzenlemek için uygun askeri-stratejik ve siyasal koşullara sahip olan Anadolu'ya gitmeye karar verdi. Anadolu'ya 9. (daha sonra 3.) Ordu Müfettişi olarak giden Mustafa Kemal, halkın önünde ilk büyük konuşmasını, Doğu Anadolu "Müdafaai Hukuk Cemiyeti"nin Erzurum Kongresi'nin açılışında (23 Temmuz, 1919) yaptı. Eylül, 1919'da Müdafaai Hukuk Cemiyetleri'nin Sivas Kongresi yapıldı. Bu dönemde Mustafa Kemal'in dış politikayla ilgili görüşlerinin tipik özelliği; Amerikan güdümünden yana olanlarla yaptığı tartışmalardır. Aralık, 1919'da Mustafa Kemal Temsil Heyeti'ni Sivas'tan Ankara'ya nakletti. Böylece, ulusal savaş giderek Doğu vilâyetleri sınırları dışına çıkıyor ve genel Türk karakteri elde ediyordu. Artık, Anadolu'nun ayrı bölgeleri için yapılan savaştan değil, fakat ülkenin tümünün bağımsızlık savaşından söz ediliyordu. 1920 ilkbaharında, İngiltere başta olmak üzere istilâcı devletler Kemalistler'e karşı saldırıya geçtiler. 16 Mart, 1920'de İstanbul'u işgal etmeleri ve Mebuslar Meclisi'ni dağıtmaları, gerçekte, Anadolu'ya savaş ilânıydı. Ulusal örgütler karşı koymaya karar verdi. 23 Nisan, 1920'de Büyük Millet Meclisi Ankara'da açıldı ve T. B. M. M.'nin üstünde hiçbir kuvvet tanınmayacağı ilân edildi. Meclis Başkanlığına Mustafa Kemal seçildi. Bu dönemde Mustafa Kemal'in siyasal görüşlerinin oluşması artık tamamlanmıştı. Siyasal faaliyetinin gelişmesinin ana yolu, 1920-1923 yıllarında belirlenmiştir. Kurtuluş savaşı sıralarında Atatürk'ün dış politika anlayışı da ortaya çıkmıştır. Bu politika, ulusal egemenliğin savunulması ilkesine dayanıyordu ve temelde, padişah-Genç Türk dış politikasından ayrılıyordu. Yazar, Türk-Sovyet ilişkilerine değinerek, Atatürk'ün biyografisinin, Lozan'dan sonra başlayan evresinin (1923), olaylarla dolu olduğunu, ancak O'nun siyasal görüşleri sistemine pekçok yeni şeyler getirmediğini kaydederek yazısına son vermektedir.

A. F. Miller, "Tarihsel Portreler. Kemal Atatürk. İlk Yıllar" başlıklı başka bir yazısında¹⁴, çeşitli Türk yazarlarının yapıtlarından¹⁵ yararlanarak Atatürk'ün ilk yıllarını anlatmaktadır.

¹⁴ Bkz. "İstoriçeskie portreti. Kemal Atatürk. Rannie godı". *Narodı Azii i Afriki*, 1970, No: 6, ss. 68-83.

¹⁵ "Büyük Gazinin Hatıralarından Sahifeler". *Hakimiyet-i Millîye*, 19. III-12. IV. 1926 (Mahmud ve Falih Rıfkı Atay'ın notları); U. İğdemir, *Atatürk'ün Biyografisi*. Ankara 1939; İ. Sungu, "Atatürk'ün Babası Ali Efendi". *Belleten*, 1939,

A. F. Miller, Cumhuriyetin ellinci yıldönümü münasebetiyle yazdığı "Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşu" başlıklı yazısına¹⁶, K. Atatürk'ün, Cumhuriyetin ilânıyla ilgili olarak İzmir'de yaptığı konuşmadan (5 Şubat, 1924) alınan şu sözleri epigraf olarak koymuştur: "Büyük, mühim bir inkilâp oldu (...) Türkiye'nin yeni idaresi ef'aliyle, muvaffakiyetiyle mahiyetini tanıttıktan sonra cihance malûm ve maruf unvaniyle mevcudiyetini tasrih ve teyit etti. Bazılarının telâkki ve tefsir etmek istedikleri gibi, geri dahi gitmesi muhtemel bir intizar, bir tereddüt vaziyetinde bulunmadığını isbat etti"¹⁷. Bu sözlerin, yönetim biçiminde yapılan değişiklik ile ulusal bağımsızlık uğruna yapılan devrimin gelişimi arasında, karşılıklı sıkı bağımlılığı gösteren, derin bir anlam içerdiği belirtilmektedir. Atatürk yeni devletin kuruluşunu, büyük bir tarihsel olay - Anadolu yurtsever hareketinin ilk adımlarından kaynaklanmış ve Cumhuriyetin resmen ilân edilmesine dek, birçok önemli aşamalardan geçmiş ve gerçekte, ilânından sonra da devam eden bir devrim süreci olarak görmüştür. İşte bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti'ne en sonunda adını veren 29 Ekim, 1923 tarihli karara, büyük ve hatta ciddi bir önem vererek, gerçekte Türkiye'de Cumhuriyet yönetiminin daha önceden kurulmuş olduğunu ve başarılı faaliyette bulunduğunu anımsatmayı yine de gerekli saymıştır. Sözlerinde, gelecekte yapılacak yeni reformların başarılı olacağına ilişkin güven açıklıkla duyulmaktadır. Konuşmasını yaptığı 5 Şubat, 1924 tarihini izleyen bir aydan daha kısa bir sürede gerçekleştirilen, halifelik kaldırılması olayını gözününde tutarsak, "intizar ve tereddüt"lerin Cumhuriyete yabancı oldukları sözleriyle özellikle neyi kanıtlamak niyetinde olduğunu anlamak güç olmayacaktır. Atatürk'ün anlayışında, Cumhuriyet, ulusal devrim zaferinin hem ürünü ve hem de garantisi, O'nun temel siyasal devlet kavramı olan "kayıtsız şartsız halk ege-

No: 10, ss. 289-348; E. B. Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*. İstanbul 1959; Ş. Aydemir, *Tek Adam. Mustafa Kemal*. C. 1 (1881-1919). İstanbul 1963; F. R. Unat, "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştirdiği Devrimin Millî Eğitim Sistemi". *Bellekten*, 1963, No: 108, ss. 601-624; "Atatürk" Maddesi. *İslâm Ansiklopedisi*, C. X. 1949.

¹⁶ "Stanovlenie Turetskoy respubliki". *Narodü Azii i Afriki*, 1973, No: 6, ss. 46-54.

¹⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. II. Cilt. 1952 Türk İnkilâp Enstitüsü Yay., s. 166.

menliğinin” eşanlamıydı. Cumhuriyetçilik ilkesi, yeni Türk devletin kaldırılamaz ve değiştirilemez bir yönetim biçimi olarak Anayasa’ya konmuştur. Yeni devlet yapısı ve lâiklik, reformların yapılmasını sağlamıştır. Bu reformlar olmadan ülkenin bağımsızlığı sağlanamazdı. Büyük Söylev’de Atatürk’ün, bu reformları doğrudan Cumhuriyet rejimine bağladığı belirtilmektedir. “Türkiye Cumhuriyeti” ile “Ulusal bağımsızlık” kavramlarının karşılıklı ilişkisine ya da hatta özdeşliğine ilişkin aynı düşünce, Söylev’in sonundaki Gençliğe hitabede özel bir güçle vurgulanmaktadır. Gerçekte, Cumhuriyet yönetim biçimi, Türk halkının ve ulusal bilincinin gelişmesi sonucu, başka seçeneği bulunmayan Türkiye için doğaldı, üstelik kaçınılmazdı. Ancak yazarın belirttiği gibi, Türkiye’nin kendi yönetim biçimini seçmesi sorununu kıyas yoluyla incelemeye olanak yoktur. Türkiye’nin Cumhuriyet rejimine geçtiği somut tarihsel durum tamamıyla olağanüstü özgünlüğe sahiptir. Ulusal kurtuluş savaşının görevleri, yalnızca dış tehlikeleri püskürtmekle sona ermiyordu; ülke içinde ulusal gelişmeye engel olan her şeyi ortadan kaldırmak gerekiyordu. Bu tür engeller arasında saltanat ve hilâfet önemli rol oynuyordu. Yazar, Türkiye’nin, monarşi rejimini koruyarak, Osmanlı hanedanı yerine yeni bir hanedan getirme olanağını niçin reddettiğini açıklamaktadır. Türk toplum ideolojisinde olduğu gibi, devlet yapısının biçim olarak belirlenmesinde de, Osmanlılıktan kopma birden ve hemen olmamıştır. İstilâcı devletlere karşı yapılan savaşın sonuna dek, özgün bir saltanat - hilâfet yapıntısı korunmuştur. T. B. M. M. kendisini biricik yüksek yasal makam olarak ilân ederek, İstanbul hükümetine boyun eğmeyi, şeyhülislâm “fetvalarına” uymayı ve padişahın emirlerini dinlemeyi reddetti. Neden olarak, İstanbul’un yabancı işgal altında bulunması ve padişahın yabancıların elinde tutsak olması ve böylece “kendinin olmayan” emirlerinin yasal olmadığı belirtiliyordu. T. B. M. M.’nin yasama işlerinde ve Ankara hükümetinin kararlarında, padişahın ayrıcalığı tanınmamakla birlikte, ret de edilmedi. Yeni rejim güç kazandıkça, padişahın adı devlet işlerinde büsbütün anılmaz oldu. Türkiye, ne Cumhuriyet ve ne de monarşi olarak değil, fakat yalnızca T. B. M. M. Türkiye’si olarak anılıyordu. Ancak yine de, bu belirsiz formülün her yorumlamasında, Osmanlı’nın “yasal haklarından” söz ediliyordu. Türkiye’de başka bir hanedanın saltanat sürebileceği kimsenin aklına gelmiyordu. Böylece yapıntılı olarak, şimdilik Osmanlı

saltanatı vardı. Padişahın, "Halife Ordusu"nu göndererek, Anadolu'ya ilk kez karşı çıkışından sonra, halk monarşiden kendiliğinden yüz çevirdi. Ülkede, monarşiye karşı saygıyla birlikte her türlü ilgi yitirildi.

Atatürk, Anadolu destanının daha başlangıcında, Türkiye'nin Cumhuriyet düzenine geçmesinin kaçınılmaz olduğunu önceden görmüştü. Yeni devlet yapısının ilk belirtilerini düzenlemede, en yakın çalışma arkadaşlarından biri olan Mazhar Müfid Kansu, daha "Müdafaai Hukuk Cemiyeti"nin Erzurum Kongresi'nin açılışından önce, Atatürk'ün hükümet biçiminin uygun bir zamanda Cumhuriyet olacağını söylediğini bildirmektedir. Bu konuda Atatürk yalnız değildi. Açıkça söylenmemekle birlikte, Cumhuriyet ruhu, aydın çevrelerde eğemendi ve hatta Bektaşî Derviş tarikatının önde gelenleri arasında yayılmıştı. Ancak Atatürk'ün uygun bir zamana dek planlarını ciddi olarak gizli tutması için yeterli nedenler vardı. Bazı eski devlet adamlarının, generallerin, din adamlarının önemli rol oynadığı, bağımsızlık savaşı ulusal cephesinin vaktinden önce yıkılmasından kaygı duyuyordu. Ülkeyi yabancı istilâdan ve toprak kaybı tehlikesinden kurtarmayı, Anadolu hareketinin biricik amacı olarak görüyordu. Güçsüz İstanbul hükümetinin bu amaca ulaşamayacağı ve ulaşmak istemediği ortadaydı. İstanbul'da padişahın nezdinde toplanan Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin de, ulusal harekete bir yararı olmadı. Bundan dolayı, Anadolu'da, İstanbul'a bağımlı olmayan ve dış düşmana başarıyla karşı koyabilecek devlet egemenliği kurma gerekliliği ortaya çıktı. Türkiye'nin devrim yoluyla, yeni bir devlet rejimine geçişi, ulusal kurtuluş savaşına katılan bu çok etkili kişilerin hesaplarında yoktu. Cumhuriyet rejiminin getirilmesinin, Devrim hükümetinin askerî ve siyasal başarılarıyla orantılı olarak gerçekleştirilmesinin başlıca nedeni buydu. Bu konuda tedbirli taktik gerektiren öteki önemli konu işe, "İslâm dünyası"nın çoğu ülkelerinde, halifeye karşı beslenen sevgiydi. Dış Müslümanlar'ın, savaşan Türkiye'ye gösterdikleri siyasal, manevi ve maddi yardımların nedeni genel olarak buydu. Bununla birlikte "kayıtsız şartsız ulusal egemenlik" Anadolu'nun devlet yaşamında yavaş yavaş kök salıp yerleşti. "İlân edilmemiş Cumhuriyetin" ilk belirtileri 1919'da, Balıkesir, Erzurum ve Alaşehir'de yapılan bölgesel kongrelerde ortaya çıktı. Türk halkının bağımsızlık savaşında "ulusal güçlerin" egemen etken olarak tanınması ve "ulusal iradenin egemen kılınmasının"

sağlanması hakkında açıkça dile getirilen istekler, Atatürk'ün başkanlığında yapılan Erzurum Kongresi'nin kararları arasında ilk kez olarak yer aldı. Kongre bildirisinde, padişaha yönelik şu tehdit açıkça duyuluyordu: Eğer Osmanlı hükümeti yabancı devletlerin emriyle Doğu vilâyetlerini terketmek zorunda kalırsa, derhal geçici bir hükümet ilân edilecektir. 4-11 Eylül, 1919'da Sivasta yine Atatürk'ün başkanlığında, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin kongresi toplandı. Bu kongre, Erzurum Kongresi'nin aldığı en önemli kararları özetledi ve tüm ülkeye yaydı; bu kararlara uygun olarak yeni Temsil Heyeti'nin yetkisi genişletildi. Bu, biçimsel bakımdan sosyal bir örgüt olmakla birlikte, fiilî olarak, Devrim Türkiye'si'nin ilk geçici hükümetiydi. Atatürk'ün Temsil Heyeti Başkanı olarak padişaha hitabı eskisi gibi saygılıydı, ancak özü bakımından daha kesin ve bağımsız olmaya başlamıştı. 1919 yılı Aralık ayında Temsil Heyeti Sivas'tan Ankara'ya nakledildi. Bunun nedeni, Ankara'nın elverişli coğrafi konumuydu. Bununla beraber ulusal bağımsızlık savaşı yönetim merkezinin yavaş yavaş doğudan batıya kaymasının siyasal anlamı da vardı: Doğu vilâyetlerinin yöresel çıkarları ikinci plana itilmişti. Mücadele, şimdi, yeni Türk devletinin başlıca düşmanlarına - istilâcı devletlere ve İstanbul'da devrime karşı duranlara karşı yöneltilmişti. 16 Mart, 1920'de İstanbul'un İtilâf devletlerince işgaline ve Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin dağıtılmasına karşılık olarak Temsil Heyeti, bu andan itibaren "ülkenin kaderi ile ilgili tüm sorumluluğu yüklediğini" ve Ankara'da yeni bir parlâmento, yani T. B. M. M.'nin toplanacağını bildirdi. Temsil Heyeti'nin, hükümet karakterini gizleyen maskesi böylece inmiş bulunuyordu. T. B. M. M., "vatanın gerçek sahibi" ve "ulusal iradenin merkezi" olduğunu ve ülkede T. B. M. M.'den daha üstün bir makam bulunmadığını resmen ilân etti. Osmanlı Mebuslar Meclisi'nden ayrı olarak ve genellikle "kuvvetler ayrılığı" ilkesine karşın, Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme görevlerini bünyesinde topladı. Başka bir deyişle kendisini hükümet ilân etti. Monarşiyi resmen kaldırmamakla beraber, sorunun güncel olmadığını vurguladı. Sonradan, Atatürk "Büyük Söylev"inde, T. B. M. M.'nin kurulduğu ilk günlerde saptanan devlet yapısının temellerini açıklarken, bu temellere dayanan hükümet karakterinin Cumhuriyet olduğunu belirtmiştir. Bu aşamada, Türkiye'nin bir yandan askerî ve siyasal başarıları arasında karşılıklı ilişkiler, öte yandan yavaş yavaş yeni hükümetin biçimlenmesi tüm

açıklıkla görülmektedir. Birinci İnönü zaferinin ardından, Teşkilâtı Esasiye yasası kabul edildi. İkinci İnönü zaferini, 16 Mart, 1921'de Moskova'da imzalanan Türk - Sovyet antlaşması izledi. Bu antlaşmaya göre, Sovyet hükümeti, Sevr antlaşması gibi, T.B.M.M.'nin tanımadığı, Türkiye ile ilgili uluslararası antlaşmaları tanımadığını bildirmiştir. Eylül, 1921'deki Sakarya zaferinin ardından, Atatürk gerici muhalefetle mücadeleyi şiddetlendirdi. Gizli ve açık monarşi taraftarlarının, T. B. M. M.'nin aldığı kararlarda, padişaha "yasal hakların" geri verilmesi girişimlerini önlemiş ve "kayıtsız şartsız egemenlik" ilkesinin Meclis çoğunluğunca onaylanmasını sağlamıştır. Gerçekte, Atatürk doğru tanımlama yapmaktan hâlâ kaçınmaktadır. Buna karşılık "Cumhuriyet" sözcüğünün söylenmemesi gerektiği durumlarda, devrim sürecinin ters çevrilemeyeceğini, mutlakiyet rejiminin kabul edilemeyeceğini ısrarla Meclise benimsetiyordu. Eski padişah mutlakiyeti ile birlikte, Genç Türkler'in anayasacı monarşi rejiminin hatalarını ortaya koyuyor ve Türkiye devlet yapısında kökleşerek yerleşen "kayıtsız şartsız egemenlik" ilkesinin değişmeyeceğini belirtiyordu. İstilâcı devletler üzerinde elde edilen askerî zaferden sonra monarşi yapıntısını koruma gerekliliği hemen ortadan kalktı. 11 Ekim, 1922'de, Türkiye için onurlu bir anlaşma imzalandı. 1 Kasım'da ise, Büyük Millet Meclisi saltanatın kaldırılması kararını benimsedi. Türkiye Devleti bundan böyle artık monarşi olarak değil, fakat "Türkiye Büyük Millet Meclisi" hükümeti olarak adlandırılacaktı. Hilâfetin korunması belirsiz durumu güçlendiriyordu. Cumhuriyet'in leyhinde ve aleyhinde yapılan mücadele şiddetlendi. İstanbul'un barış antlaşması imzalanıncaya dek işgal altında kalması, Lozan'da başlayan barış görüşmelerinde, istilâcı devletlerin Türkiye üzerine baskı yapmaları - hükümet biçiminin kesin olarak çözümlenmesini ertelemeye neden oluyordu. Bu yüzden, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunun yeni aşaması hemen hemen bir yıl sürüncemede kaldı. Lozan antlaşmasının imzalanmasından (24 Temmuz, 1923) ve İstanbul'un yabancı işgalden kurtarılmasından (6 Ekim) sonra, ancak Ekim, 1923'de uygun zaman geldi. Bu süreçte Atatürk, ülke içindeki nüfuzunu önemli ölçüde artırmıştı. "Müdafaai Hukuk Cemiyetleri" yerine, Türkiye Halk (sonradan Cumhuriyet Halk) Partisi kuruldu, yeni meclis seçimleri yapıldı, muhalefet susturuldu. Cumhuriyetin ilânı için yapılan hazırlığın önemli bir parçası da, Ankara'nın başkent ilân edilmesi idi (13 Ekim,

1923). Sonuç olarak, Atatürk tarafından önerilen Cumhuriyet ilânını, Meclisten geçirmek oldukça kolay oldu. K. Atatürk ile A. İ. Lenin'in temelini attığı, iki ülke arasındaki karşılıklı anlayış ve iki tarafın çıkarlarına uygun dostane işbirliğinin sonucu olarak, Sovyetler Birliği'nin, dünya ülkeleri arasında, Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk ülke olduğu belirtilmektedir.

Müteveffa A. F. Miller'in Kemal Atatürk hakkında yazmayı tasarladığı kitabın bir bölümü olan "Türkiye'de 1908 Devrimi ve Mustafa Kemal" başlıklı yazıda¹⁸, devrim durumunun gelişmekte olduğu 1905-1907 yıllarında Türkiye'nin görünümü çizilmektedir. Başlangıçta büyük umutlar veren Genç Türk Devrimi'nin en sonunda patlak verdiği koşullara oranla çok daha elverişli koşullar altında gelişip olgunlaştığı belirtilmektedir. Devrimin yazgısı, ordunun bütünü değil, ancak nispeten büyük olmayan bir bölümü, hem de azınlıkların yaşadığı Makedonya vilâyetinde bulunan bölümü tarafından belirlenmiştir. 1905-1907 yıllarında, Genç Türk Devrimi'nin hazırlık aşaması, Anadolu halkının büyük bir bölümünü kapsıyordu. Devrim hareketi Anadolu'nun doğu ve kuzey-doğu vilâyetlerinde daha çok yaygınlık kazanmıştır. Yaşam pahalılığı, polis baskısı ve ağır vergi yükü, devletin parasını ve malını kötüye kullanma, devlet görevlilerinin yolsuzlukları ya da tüccar ve zanaatçılardan rüşvet alma, "hamidiye" tümeninin baskı yapması gibi yöresel sıkıntılar, devrim dalgalarının genel nedenleri olarak görülmektedir. Bir kentten ötekine sıçrayan ve Türk halkının daha geniş kesimlerine yayılan bu devrim dalgaları, rejimi tehdit eden genel siyasal bir görünüm kazanmaktaydı. 1905 Yazında Bitlis'te, 1906'da Trabzon, Sinop ve Kastamonu'da karışıklıklar başgösterdi. Aynı yıl, Antalya'da jandarma, asker ve kimi subaylar ile birlikte Diyarbakır'da memurlar, aylıkları ödenmediği gerekçesiyle ayaklandılar. Tüccar, eşraf, din adamları ve kimi aydınlar, vilâyet yönetiminin iyileştirilmesi, vergi yükünün hafifletilmesi ve vergiden sağlanan gelirin yerinde harcanması, devlet yetkilerinin kötüye kullanılmaması, memur ve subay aylıklarının zamanında ödenmesi, "hamidiye" ordularının kaldırılması, polis kadrosunun azaltılması, vali maaşlarının indirilmesi gibi isteklerle padişaha başvurdular. Anadolu'da, "Can verir" ya da "Can

¹⁸ "Revoljutsiya 1908 g. v Turtsii i Mustafa Kemal". *Narodı Azii i Afriki*, 1975, No: 3, ss. 53-66.

veren" adı altında ilk devrimci örgüt, 1906 yılı başında Erzurum'da kuruldu. Bu örgüt çeşitli kimselerden, büyük tüccarlar, küçük esnaf, varlıklı kimseler, yoksul zanaatçılar, subay ve askerler, müftüler, avukatlardan oluşuyordu. Bu kişilerin ancak bir bölümü ciddi demokratik reformların gerçekleştirilmesine çalışmış, öteki bölümü, Anayasa'nın geri getirilmesini yeterli görmüş, kimileri ise, ancak kişisel kötülüklerin giderilmesini ve gerçek suçluların cezalandırılmasını istemişlerdir. Genç Türkler'den bir irtibat subayının yardımıyla, "Can veren" topluluğu, Avrupa'da bulunan Genç Türkler'le temas kurdu. Genç Türkler'in Avrupa'da bulunan başlıca merkezini, yani Ahmet Rıza yönetiminde Paris "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin, böyle bir temasın kurulmasına nasıl bir tepki gösterdiği bilinmemektedir. Buna karşılık, Prens Sabahattin'in kurduğu "Adem-i Merkezîyetçilik ve Hür Teşebbüs Cemiyeti" adında muhalefet topluluğu bir temsilcisini Erzurum'a gönderdi, burada topluluğun bir şubesi açıldı ve başına yerel eşraf getirildi. Bu "Cemiyetin" etkisi, "Can veren" topluluğu yöneticileri üzerinde çok büyük olmuştur. Bu topluluktan gelen Durak Bey adında genç bir çiftlik sahibi sonradan milletvekili olacak ve Mustafa Kemal'e karşı gerici bir muhalefete katılacaktır. Çeşitli öğelerden oluşmasına ve siyasal olgunluğa ulaşmamış olmasına karşın, "Can veren" topluluğu Erzurum'la birlikte, öteki Doğu vilâyetlerinde görülen devrim hareketinde önemli bir rol oynamıştır. Erzurum'da vergi yükünün ağırlığına ve devlet yetkililerinin görevlerini kötüye kullanmalarına karşı olağan protesto gösterilerinin yapıldığı 1906 mart ayında, "Can veren" topluluğu girişimde bulunarak valinin değiştirilmesini istedi. Padişaha sunmak üzere isteklerinin ayrıntılı bir listesini hazırladı. Bu listede, alışılmış maddelerden başka, yeni istekler de bulunmaktaydı; vilâyetin yönetsel ve malî organları üzerinde düzenli bir denetim kurmak, ayrıca azınlıklardan alınan "bedel-i askeriye" vergisini indirmek. Padişah hükümeti, her zamanki gibi, valiyi değiştirerek ve yatıştırıcı vaatlerde bulunarak paçayı kurtarmaya çalıştı. Ancak yeni vali yerine, "Can veren" topluluğu, kentte ve vilâyette devletin gerçek yürütme organı durumuna geldi. Önceden alınan vergiler yerine, tüccarlardan kazançlarına göre para toplamayı esas alan ayrı bir vergilendirme sistemi kabul edildi. Topluluğun kararına uyularak, halkın en çok nefretini uyandıran memurlar görevlerinden alındı. 1906 sonbaharında Erzurum valisi sıkı önlemler almaya karar verdi; müftüyü ve

“Can veren” topluluğunun kimi yöneticilerini tutukladı. Buna karşılık, topluluk valiyi tutukladı. Ayrıca polis komiserinin ve müftünün tutuklanmasında yardımcı olan polisler güpegündüz ve askerî devriyenin gözü önünde öldürüldü. Az sonra her iki taraf karşılıklı olarak birbirini bağışladı; aynı akşam müftü ile birlikte tutuklananlar evlerine döndü, daha sonra vali de salıverildi. Ancak hükümet yenilgiyi kabul etmek, Erzurum’a başka bir vali atamak ve yaklaşık bir yıl daha vilâyette gerçekte iki ayrı valinin yönetimine göz yummak zorunda kaldı. Erzurum’da görülen bu durum, Bitlis, Trabzon, Kastamonu vilâyetleri halkına örnek oldu. 1907 yazında devrim durumunun belirgin özellikleri görülmeye başladı, halk eskisi gibi yaşamak istemediğini açıkça belirtti, hükümet de eskisi gibi yönetme yeteneğine sahip olmadığını aynı açıklıkla gösterdi. Avrupa Genç Türk basını, Anadolu halkına övgüler yağdırıyordu. Ancak devrim havasını gerçek anlamda devrim durumuna dönüştürmek için sağlam bir örgütsel güce gereksinme vardır. Miller, Genç Türkler’in böyle bir güç durumuna gelemediklerini, ayrıca belki de bunun için olanak bulamadıklarını belirtmektedir. Sözün mecazî ve gerçek anlamıyla Anadolu’dan uzakta bulunan kişiler, burada olup bitenleri adanıklı bilmiyorlar ve Anadolu’daki olayları ancak, gelecekte devrim üsleri kurmalarına olanak sağlayacak olaylar olarak görüyorlardı. Anadolu’nun, gelecekte yapılacak devrim bakımından taşıdığı önemi kavramaktan yoksun buldukları söylenemez. Üstelik, Anadolu’yu kendilerine başdayanak yeri olarak yeğ tuttıkları bile söylenebilirdi. Ancak, Anadolu’nun, Genç Türkler’in gizli örgüt kapsamına girmediğini ve böylece örgütsel bakımdan İmparatorluğun Avrupa eyâletleri düzeyine çıkarılmadığı sürece, burada gerçekte faaliyet göstermeyi olanaksız düşünmüşlerdir. Genç Türk önderleri, zamanın devrime karşı değil, tersine ona çalıştığı sanısıyla ivedilikle hareket etmemeye karar verdiler. Devrimi gerçekleştirmek için anlamlı olarak 31 Ağustos 1909 tarihini saptayarak, Anadolu’da sıkı bir gizlilik içinde, hemen hemen yalnızca subay ve memurlar arasında, yavaş yavaş faaliyette bulundular. Genç Türkler, Anadolu hareketini, gelişmesinin kritik bir döneminde kendi haline bırakıverdiler. Yardım görmemesi yüzünden hareket etkisini yitirdi ve 1907 yılı sonunda tümüyle bastırıldı. Anadolu’yu, Genç Türkler’in toplumsal ve siyasal üssü durumuna getirme düşüncesinden vazgeçildi. Özellikle uluslararası siyasal olaylar yüzünden Devrim, Genç Türkler’ce saptanan

tarihten birkaç yıl önce gerçekleştirildi. Başka bir deyişle, Anadolu'da gelişmekte olan devrim durumu karşısında geç kalan 1908 Devrimi, Genç Türkler'in tahminlerine göre, örgütsel üssün kurulabilmesi için gerekli görülen zamandan çok daha önce yapılmıştır. Miller, Mustafa Kemal'in bu örgütle olan ilişkileri konusunda ise, şunları anlatmaktadır.

Mustafa Kemal 1905 yılında Suriye'ye geldi ve arkadaşı Müfid (Özdeş) ile birlikte karargâhı Şam'da bulunan Beşinci Ordu Komutanlığı emrine girdi. Suriye "uzaklığında" bulunması, devrim üssü olabileceken bu şansını yitiren Anadolu ile birlikte, daha küçük olmasına karşın, yine de kendisinin faal katkısı olmadan kurulamayacak olan Makedonya üssü ile de bağlantısının kopuk olması yüzünden, devrim mücadelesinde yerini sanki el yordamıyla bulmak zorunda kalmıştı. Suriye'deki görevi sırasında Mustafa Kemal, padişah yönetiminin tüm kusurlarını görme fırsatını elde etti. 1905 Ekim ayında, Mustafa Kemal, gizli ve yasadışı bir devrim faaliyeti başlattı. Şam pazarında tanıştığı siyasal bir sürgün olan Hacı Mustafa'nın (Cantekin) küçük evinde Mustafa Kemal, "Vatan ve Hürriyet" adı altında gizli bir topluluk kurdu. Kurucuları arasında, Müfid'le birlikte birkaç subay da bulunuyordu. Görevde bulunduğu Yafa, Beyrut, Kudüs'te bu örgüte bağlı küçük topluluklar kurdu. Ancak, Suriye'de canlı bir faaliyet geliştiremedi. Mustafa Kemal, başlangıçta coşku içindeydi. "Vatan ve Hürriyet" örgütünün, sürgündeki sıkıcı yaşamına renk vermekle birlikte alabildiğine yayılıp genişleyeceğini, geniş halk kitlelerini içine alacağını ve bu kitlelerin mutlakiyet rejimine karşı kesin bir mücadele vermesini sağlayarak, Abdülhamid'in devrileceğini ve "zülüm" rejiminin yıkılacağını umuyordu. Gerçek durum bu umutları ivedilikle yıktı. "Vatan ve Hürriyet" örgütü sayıca azalmakta ve cansız bir topluluk durumuna gelmekteydi; üstelik örgüt salt Türk öğelerden oluşuyordu. Yerel çevrelerle hiç bir teması yoktu. Suriye'li Araplar kendi ulusal çıkarları peşinde koşuyordu. Türk yurdu için değil, fakat kendi özgürlükleri için, ayrıca Genç Türkler'in yönetiminde değil, kendi yönetimleri altında savaşmak istiyorlardı. Ne padişah istibdatı ve ne de Genç Türkler'in Osmanlılığı işlerine gelmiyordu. Mustafa Kemal, ancak Makedonya'da tam anlamlı bir yaşam sürdürebileceği sonucuna vararak, tehlikeli ve hatta gözüpek bir adım atmaya karar verdi. 1906 başlarında, başkasına ait bir izin tezkeresinin rastlantı sonucu eline geçmesinden

yararlanarak, görevle gönderildiği Yafa'dan izinsiz olarak ayrıldı ve Selânik'e gitti. Yafa ve Şam'da bulunan arkadaşları O'nun yokluğunu uzun bir süre gizli tuttular. İstanbul'a jurnal edilmesi üzerine, Yafa'ya döndü ve hemen Sina Yarımadası'nın Birüssebi bölgesine gönderildi. Olay örtbas edildi. Mustafa Kemal yurduna yaptığı geziden hoşnutsuzluk duymuştu. Selânik'e yola çıkarken, en önemli şeyin yurduna girmek olduğunu, girdiği takdirde önünde hemen tüm kapıların açılacağını ve ancak nerede görev yapacağına ve devrim faaliyetini kiminle yürüteceğine ilişkin seçim yapmakla uğraşacağını düşünmüştü. Bu düşünceler bütünüyle yersiz değildi. Yolculuk hazırlığı yapan Mustafa Kemal, Selânik'teki arkadaşlarıyla önceden uzun süre mektuplaşmış ve aldığı mektuplar O'nu yüreklendirmişti. Ayrıca, Makedonya'da ortaya çıkan ve devrim faaliyetleri için elverişli durumlara da güveniyordu ve planını gerçekleştirebileceğine kesinlikle inanıyordu. Gerçekte burada çok şeyler yapamadı. Ancak yarı yasal duruma kavuştuktan sonra, eski arkadaşlarıyla serbest olarak görüşme ve yeni kimselerle tanışma olanağı elde etti ve sonunda, en önemli tasarısını, yani devrim örgütleri kurma düşüncesini gerçekleştirmeye koyuldu. Daha önce Genç Türkler'in yeraltı faaliyetiyle ilgisi bulunmayan Mustafa Kemal'in, şimdi de onların sıralarından haberi yoktu. Suriye'de bulunduğu sırada ortaya çıkan değişiklikler hakkında hiçbir şey bilmeyen Mustafa Kemal, öncülük görevini onurla üstlendi ve arkadaşlarına, "Vatan ve Hürriyet" topluluğunun Selânik'te bir şubesini açma önerisinde bulundu. Kimi arkadaşları henüz herhangi bir Genç Türk topluluğuna kayıtlı değillerdi; kimileri ise, kayıtlı olsalar bile, topluluğa girişte ettikleri yemine uyararak ve özellikle Selânik'te ancak konuk olarak bulunmasını gözönünde tutarak, Mustafa Kemal'i iyi niyetle içine düştüğü hatalı durumdan çıkaramadılar ve çıkarmak da istemediler. Sonuçta, Mustafa Kemal, Makedonya'da kurulan birçok devrim örgütlerinden, sandığı gibi, ilkinin değil, ancak birinin kurucusu oldu. Selânik'ten gidişinden sonra Mustafa Kemal, kurduğu örgütle her türlü bağlantısını yitirdi. Daha sonra Mustafa Kemal, Şam'a, Beşinci Ordu karargâhına nakledildi. Burada, Makedonya'dan ancak devrim havasının geliştiğine, iç ve dış siyasal buhranın şiddetlendiğine, kimi arkadaşlarının ülke dışına göçtüklerine ilişkin pekçok söylentiler duyuyordu. Ancak "Vatan ve Hürriyet"ten hiçbir haber yoktu. Bu örgütün ölü doğduğunu anlamak güç değildi. Bununla birlikte Mustafa Kemal,

Selânik'e yaptığı yolculuğun bir işe yaramadığını düşünmek bile istemiyordu ve "Vatan ve Hürriyet" in, devrimi yönetecek bir merkez olmak için yalnızca kendi dönüşünü beklediğine olan inancını sürdürüyordu. İdealinden başka birşey düşünmeyen Mustafa Kemal, giderek artan bir inatla Makedonya'ya göç etmeye çalıştı. 1907 sonbaharında çabaları başarıyla sonuçlandı. Kolağası rütbesine terfi ederek, Manastır'da bulunan Üçüncü Ordu karargâhının Selânik topluluğuna alındı ve Selânik - Üsküp demiryolu hattının askeri müfettişi olarak görevlendirildi. Her şey sanki tam istekleri doğrultusunda gerçekleşmişti. Şimdi en önemli şey "Vatan ve Hürriyet" in faaliyetini canlandırabilmektir. Selânik'e geldiği ilk günlerde Mustafa Kemal, Hakkı Baha ve İsmail Tahir'in eşliğinde devrimci örgüte üyelik kaydını yaptırmak üzere gizli görüşme yerine gitti. "Vatan ve Hürriyet" ten söz edildiğinden kuşkusu bulunmayan Mustafa Kemal, bu görüşmeye eşlik eden garip töreni önemsemedi. Ancak sonradan, haberi olmadan, yeni adı ve sıradan yöneticileri olan ve kendisi için tamamıyla yeni bir örgüte girdiği anlaşıldı. Bununla beraber Mustafa Kemal'in kusurunun gerçekte bir önemi yoktu. İşin esası, bu yeni örgütü "Vatan ve Hürriyet" sanması değil, fakat Genç Türkler'in devrimci hareketinde yönetici rolünü üstlenmek için beslediği umutların gerçekleşemez olmasıydı. Yaşam, Mustafa Kemal'den değişik görüşlere ve olanaklara sahip başka önderleri ön plana geçirmişti. Mustafa Kemal'in siyasal görüşleri (henüz tam anlamıyla biçimlenmemiş olmasına karşın) Genç Türkler'in ana bölümünü oluşturan kimselerin - özellikle Osmanlılığı ve Müslümanlığı karşıt olarak öne sürülen Türk ulusculuğuna ilişkin - düşünceleriyle karşılaştırılınca birçok bakımlardan çok daha gelişmiş bir durumdaydı. Ancak, Suriye'ye sürgün edildiği ilk andan itibaren ve Selânik'ten ayrılışından sonra, Mustafa Kemal'in, Genç Türk yöneticilerinin siyasal strateji ve taktiğini etkileyen toplumsal çevrelerle doğrudan teması olmamıştır. Yaklaşmakta olan devrimden kopuk olması işte bundan ileri gelmektedir. Bu devrim yöneticileri arasında yerini bulamadı; devrim, kendisine, Mustafa Kemal'den çok daha değersiz başka önderler buldu. Bütün bunlara, Mustafa Kemal'in kaçırdığı zaman ve olanakları da eklemek gerekiyordu. Suriye'ye gönderilmesi durumu, sonradan değiştirilemeyen sonuçlar doğurmuştur. Devrimin ana merkezi durumuna gelmekte olduğu çok önemli bir anda Makedonya'dan ayrılması, Mustafa Kemal'in, ne kendi örgütünün var-

lığını korumasına ve ne de yeni bir gizli örgütün kurulmasında faal rol oynamasına izin vermiştir. Bütün olup bitenleri anladığında Mustafa Kemal için, bu olguyu kabul etmekten ve bundan böyle devrimci faaliyetlerini bağımsız bir örgütün başında değil, fakat İttihat'ın içinde yürütmekten başka yol kalmamıştı. Genç Türk hareketinde gizli olarak gelişmekte olan toplumsal ve siyasal düşünce tarzına “hiç uygun olmadığını” anlamaktan henüz uzak olmakla birlikte, Selânik merkezinin ve o zamanlar kurulmakta olan Manastır vilâyeti cemiyet önderleri ile anlaşamayacağını seziyordu. Kimi örgüt üyelerinin yalnızca adlarını biliyordu; çoğunu ise hiç tanııyordu. Karşılıklı olarak antipati duygusu besliyorlardı. İttihatçı önderler, Mustafa Kemal'den uzak duruyorlardı. O'na tam anlamıyla önemsiz bir görev, yani Selânik - Üsküp demiryolu hattında bulunan örgütün yeraltı topluluk üyeleri ile ilişkiyi sürdürmek görevini vermişlerdi; zaten karargâhtaki görevi gereği bu hattı teftiş etmekteydi. Böyle bir görevde Mustafa Kemal, kuşkusuz, faal devrim çalışmalarına karşı duyduğu istekleri yerine getiremiyordu. Sonradan karargâh görevi yanısıra, devrim görevi olarak daha önemli bir faaliyet bölgesi olan Selânik - Manastır demiryolu hattını eklediler; ancak bu görev kendisine devrimden az önce verilmişti. Bu sırada Mustafa Kemal, İttihat ile ilke ve siyasal bakımlardan anlaşmazlık içinde bulunmuyordu. Ayrıca, anlaşmazlıkların olamayacağı kesinlikle söylenebilir, çünkü İttihat'ın siyasal hedefleri aslında, “Mithat'ın Anayasası”nın geri getirilmesi için öne sürülen istekle ve Fransız Devrimi'nin, geleneksel “özgürlük, eşitlik ve kardeşlik” sloganları ile – ki bunlara bir de özgül Türk sloganı olan “adalet” sözcüğü eklenmişti – sınırlı kalıyordu. Mustafa Kemal, doğal olarak, bu hedeflere karşı çıkmadığı gibi, hiç bir şey de eklemedi. Mustafa Kemal'i İttihatçı önderlerden uzaklaştıran tüm öteki konularla birlikte, Osmanlığa karşı olarak ortaya çıkan Türk ulusculuğu hakkındaki düşünceleri, gerçekte o zamanlar, O'nun İttihatçı yöneticilerle olan karşılıklı ilişkilerini etkilememişti. Karşılıklı antipati duygusunun kökeninde ne bulunursa bulunsun, Makedonya'da doğrudan devrim hazırlıkları yapılmaya başladığında, Mustafa Kemal kendisini, gerçekte, “oyunun dışına” atılmış buldu. Devrim hazırlıklarıyla uğraşan yöneticilerden uzaklaştırıldığı için kendi dünyasına çekilmiş ve olaylara seyirci durumunda kalmıştı. Mustafa Kemal'in, devrimin yapıldığı sırada ve başarıyla sonuçlanmasından sonra gölgelikte durduğu belirtil-

mektedir. 23 Temmuz, 1908 günü Selânik'te çekilmiş bir fotoğrafta, "Olimpos Palas" balkonunda Enver Bey ve tüm "Osmanlıların" birlik ve eşitliğini simgelemek üzere onunla elele vererek duran Ortodoks papazı ile Musevi hahamı görülmektedir. Arka sırada bulunan bir grup subayın arasında, gerçekten "gölgelikte" duran Mustafa Kemal'in görüldüğü kaydedilmektedir.

Sovyet tarihçilerinden B. Potshveriya, "Mustafa Kemal Atatürk" başlıklı yazısında¹⁹, üstün bir siyaset ve devlet adamı olan K. Atatürk'ün 1919-1920 yıllarında kahramanca sürdürdüğü mücadeleden genel çizgilerle söz ettikten sonra, O'nun dış politikasını incelemektedir. İzlediği dış politikanın temelinde, Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliği bulunan K. Atatürk'ün, Sovyet Rusya ile dostluk ilişkilerinin kurulmasına özel bir önem verdiği belirtilmektedir.

Sovyet tarihçilerinin Atatürk üzerine sundukları bildirilerde de kısaca değinelim. A. F. Miller, "Atatürk'ün Eserleri Sovyetler Birliği'nde" başlıklı bildirisinde²⁰, Sovyetler Birliği'nde Atatürk ile ilgili literatürün çok zengin olduğunu belirterek, Atatürk hakkında araştırma yapan bazı Sovyet bilginlerinden kısaca söz etmekte ve *Yeni Türkiye'nin Yolu* adı altında Rusça'ya çevrilmiş olan "Büyük Söylevi" ile yine Rusça'ya çevrilmiş bulunan *Seçme Söylev ve Demeçleri* hakkında çok kısa bilgi vermektedir. "Kemalizm Üzerine Sovyet Araştırmaları" başlıklı bildirisinde²¹, E. Hasanova, Kemalizm ideolojisine ışık tutan Sovyet yazarlarının kitap ve yazılarına kısaca değinmektedir. "Sovyetler Birliği'nde Kemalist Devletçilik Prensibinin Öğrenilmesi" konulu bildiride²², İ. V. Alibekov, Sovyet yazarlarının, Türk devletçiliği hakkındaki ilk incelemelerinin, 20. yılların ortalarına ait olduğunu bildirerek, bu sorunun, Sovyet Türkolojisinde son 15-20 yılda, İ. V. Alibekov, B. M. Dantsig, A. D. Novıçev, Y. N. Rozaliev, E. İ. Urazova'nın ve Türkiye'nin sosyal-siyasal gelişmesinin çeşitli aşamalarında devletçilik politikasını uygulama biçim ve yöntemlerini ve Türk ekonomisinin çeşitli alanlarındaki rolünü inceleyen öteki bilginlerin yapıtlarında tüm yönleriyle ele alındığını belirtmek-

¹⁹ Bkz. *Aziya i Afrika segodnya*, 1963, No: 12, ss. 32-33.

²⁰ Bkz. *VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 25-29 Eylül 1970. Kongreye Sunulan Bildiriler*. II. Cilt. Ankara 1973 T T K Basımevi. ss. 900-904.

²¹ Bkz. *Aynı Yapıt*, ss. 904-910.

²² Bkz. *VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 11-15 Ekim 1976. Kongreye Sunulan Bildiriler*. II. Cilt. Basılmaktadır.

tedir. E. Yu. Hasanova, "Sovyet Bilginlerinin Eserlerinde Mustafa Kemal Atatürk'ün İçtimaî, Siyasî Anlayışlarının Işıklandırılması" başlıklı bildirisinde²³, A. Alimov, G. Astahov, E. Hasanova, V. Gurko - Kryajin, B. M. Dantsig, A. F. Miller, M. Pavloviç, B. M. Potshveriya, A. M. Şamsutdinov, K. Yust ve öteki Sovyet tarihçilerinin yapıtlarında, Atatürk'ün sosyal ve siyasal görüşlerini incelemektedir. A. M. Şamsutdinov, "Ulusal Kurtuluş Savaşında Halk Yığınlarının Rolü"²⁴ başlıklı bir bildiri sunmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, Büyük Önder K. Atatürk'ü, ölümünün 41. yıldönümünde Sovyetler Birliği'nde anmak üzere 14 Kasım, 1979'da, Türkoloji Semineri Enstitüsü'nde bir toplantı yapılmıştır²⁵. Toplantıyı açan Türkiye Bölümü Başkanı V. İ. Danilov, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin kurulmasında K. Atatürk'ün rolü üzerinde durmuştur. Daha sonra, A. M. Şamsutdinov, "Türk - Sovyet İlişkilerinin Kurulması ve Geliştirilmesinde K. Atatürk'ün Rolü", B. M. Potshveriya ise, "K. Atatürk - Devlet Adamı" konulu bildiriler sunmuşlardır. Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Doğubilimi Enstitüsü'nde, Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümü ve 1921 tarihli Türk - Sovyet dostluk antlaşmasının 60 ncı yıldönümü münasebetiyle, 13-27 Mart 1981 tarihinde bilimsel toplantılar düzenlenecektir²⁶.

Son olarak, E. F. Ludşuveyt²⁷ ile E. D. Babaev'in²⁸ Atatürk üzerine yazdıkları tezleri ve V. İ. Danilov ile A. M. Şamsutdinov²⁹ ve M. S. Meyer'in³⁰ Atatürk'ü konu alan kitaplar üzerine yazdıkları eleştiri yazılarını anmak gerekiyor.

²³ Bkz. VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 11-15 Ekim 1976. Kongreye sunulan Bildiriler. II. Cilt. Basılmaktadır.

²⁴ Bkz. Aynı yapıt.

²⁵ Bkz. *Narodı Azii i Afriki*, 1980, No: 2, s. 168.

²⁶ Türk Tarih Kurumu Genel Müdürü çok sayın Uluğ İğdemir'e gönderilen yazıda bu konuda bilgi verilmektedir.

²⁷ *O predposıkah i naçal'noy stadii kemalistskoy revolyutsii (Kemalist Devrimin Koşulları ve Başlangıç Evresi)*. Avtoref. diss. na soiskanie uçen. step. kand. ist. nauk. M. 1950.

²⁸ *Obşçestvenno-politiçeskie i prosvetitel'skie vzglyady Mustafa Kemalya (Mustafa Kemal'in Sosyal - Siyasal ve Eğitimle İlgili Görüşleri)*. (24. IV, in-t filosofii i prava AN-UzbSSR) Zaşçita dissertatsiy. 1974.

²⁹ S. Velikov, *Kemalistskata revolyutsiya i Bilgarskata obşçestvennost. (1918-1922)*. (Kemalist Devrim ve Bulgar Kamuoyu). Sofiya 1966. 128 s. *Narodı Azii i Afriki*, 1967, No: 4, ss. 214-215.

³⁰ M. E. Zajaczkowska, *Kemal pasza*. Warszawa 1966. 306 s. *Narodı Azii i Afriki*, 1967, No: 5, ss. 214-215.

K. Atatürk'ün Sovyet devlet adamlarıyla olan yazışmalarına da kısaca değinelim. K. Atatürk'ün telsiz telgrafla V. İ. Lenin'e gönderdiği 18 Aralık, 1920 günlü mektubun Rusçası yayımlanmıştır³¹. Bu mektubun Türkçesi 5. I. 1921 günlü olarak yayımlanmıştır³². V. İ. Lenin'in, K. Atatürk'ün bu telgrafına karşılık olarak gönderdiği 7 Ocak, 1921 günlü telgrafı da basılmış bulunmaktadır³³. Lenin bu mektubunda, Sovyet Rusya'da yaşayan tüm halklara özerklik verilmekte olduğunu ve her halkın, kendi kaderini kendisinin belirleme hakkına sahip olduğu ilkesine uygun olarak yerel Cumhuriyet kurmalarının desteklendiğini ve ancak tüm Rusya halklarının bir bütün olarak güçlendirilmesi ve birleştirilmesi sayesinde, düşman saldırılarının püskürtüleceğini ve etkisiz duruma sokulacağını belirtmektedir. K. Atatürk'ün V. İ. Lenin'e yazdığı Fransızca mektubun fotokopisi ve Rusça çevirisi Sovyetler Birliği'nde yayımlanmıştır³⁴. 10 Nisan, 1922 günlü "Türk - Ukrayna Anlaşmasının Tasdiki Dolayısıyla Lenin'e Gönderilen Mektubun Tercümesi" Türkiye'de de yayımlanmıştır³⁵. T. B. M. M. Başkanı Mareşal Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya Kongre Başkanı M. Kalinin ile Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi Başkanı G. Petrovskiy'e gönderdiği 22 Aralık, 1921 günlü telgrafı basılmıştır³⁶. Bu telgraf, gerçekte, Ukrayna Büyük Elçisi General Frunse'nin itimat mektubunu verirken yaptığı konuşmaya Atatürk'ün verdiği yanıtın özetidir. Bu yanıtın tamamı, 22 Aralık, 1921 günlü *Hakimiyet-i Milliye*'de yayımlanmıştır. Aynı yazı "Ukrayna Büyük Elçisi General Frunse'ye" (20. XII. 1921) başlığıyla yayımlanmıştır³⁷. IX. Sovyet Kongre Başkanı M. Kalinin'

³¹ Bkz. *Sovetskoe vostokovedenie*, 1957, No: 5, ss. 13-14; *Kommunist*, 1957, No: 15, s. 15.

³² "Dağıstanın Bağımsızlığı Dolayısıyla Moskovada Halk Komiserleri Reisi Lenin Yoldaşa Gönderilen Telgraf". *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri ile Tamim ve Telgrafları*. IV. Cilt: *Atatürk'ün tamim telgraf ve beyannameleri (1917-1938)*. Der. N. Arsan. 1964 Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Yay. s. 367-368.

³³ Bkz. *Sovetskoe vostokovedenie*, 1957, No: 5, ss. 13-14; Ayrıca, *Dokumenti vneşney politiki SSSR* (Sovyet Dışişleri Bakanlığı'nda çıkarılan "Sovyetler Birliği'nin Dış Politikasına İlişkin Belgeler" dizisi), III. Cilt. Moskva 1959 Gosudarstvennoe izd-vo političeskoj lit-rı. ss. 450-451.

³⁴ "İz perepiski M. K. Atatürka s V. İ. Leninim" (M. K. Atatürk'ün V. İ. Lenin'le Yazışmasından). *Sovetskoe vostokovedenie*, 1958, No: 5, ss. 115-116.

³⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri ile Tamim ve Telgrafları*. IV. Cilt. ss. 432-433.

³⁶ *Dokumenti vneşney politiki SSSR*. V. Cilt. Moskva 1961. s. 15.

³⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. III. Cilt. 1952 Türk İnkilâp Enstitüsü Yay. ss. 21-23.

in, Mustafa Kemal'in 22 Aralık, 1921 günlü telgrafına, 3 Ocak, 1922 günlü telgrafla karşılık verdiği belirtilmektedir³⁸. Bu telgrafında M. Kalinin, dış düşmanlarla çarpışmak zorunda kalan Türk ve Sovyet halkları arasındaki içten dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin Moskova'da imzalanan Türk - Rus antlaşmasında ifadesini bulduğunu kaydetmektedir. Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi Başkanı G. Petrovskiy, 4 Ocak, 1922 günlü telgrafla, Atatürk'ün telgrafını yanıtlamıştır³⁹. Bu telgrafta Petrovskiy, T. B. M. M. temsilcileriyle Ukrayna delegeleri arasında Ankara'da başlatılan görüşmelerin tez ve verimli sonuçlar doğuracağını umduğunu, ayrıca Ukrayna'nın, Türk halkının sürdürdüğü ulusal bağımsızlık savaşını büyük bir ilgiyle izlediğini belirtmektedir. Dışişleri Komiseri G. V. Çiçerin'in, Türk - Rus dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda yazdığı 2 Temmuz, 1920 günlü mektubuna karşılık olarak K. Atatürk'ün yazdığı belirtilen 29 Kasım, 1920 günlü mektubun⁴⁰ değişik içerikli biçimi (Sovyetlerle dostluk anlaşmasına hazır olduğu - Ermeni tecavüzünün durdurulması - Bu sebepten murahhasların Erzurum'da beklediğine dair telgraf) Türkiye'de, "Sovyet Rusya Dışişleri Komiserine Verilen 20 Haziran 1920 Günlü Cevap" başlığı altında yayımlanmıştır⁴¹.

K. Atatürk'e yazılan mektuplar arasında şunları anabiliriz. Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi Başkanı G. Petrovskiy, 2 Şubat 1922 günlü mektubunda⁴², Ankara'dan dönmüş bulunan Olağanüstü Temsilci Frunse'nin raporunu dinlemekten büyük bir hoşnutluk duyduklarını, imzalanan Türk - Ukrayna antlaşmasına ilişkin bilgi aldıklarını ve Türkiye ile her alanda daha yakın ilişki kurmak istediklerini bildirmektedir. Sovyet Rusya Dışişleri Komiser Vekili L. Karahan, K. Atatürk'e yazdığı 27 Mayıs, 1922 günlü mektupta⁴³, Cenevre'de yapılacak olan uluslararası konferansa Ankara hükümetinin de katılmasını sağlamak için, Sovyetler Birliği'nin büyük çaba harcadığını, ayrıca Türkiye ile Sovyet Rusya arasında varolan sıkı dostluk ilişkilerinin bundan böyle de sürdürülmesi isteğini belirtmektedir. Dışişleri Komiserliği Başkanı Mdivani, 9 Nisan, 1921

³⁸ *Dokumenti vneşney politiki SSSR*. V. Cilt. ss. 14-15.

³⁹ *Aynı yapıt*, s. 20.

⁴⁰ *Dokumenti vneşney politiki SSSR*. III. Cilt. ss. 11-12.

⁴¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri ile Tamim ve Telgrafları*. IV. Cilt. ss. 338-339.

⁴² Bkz. *Dokumenti vneşney politiki SSSR*. V. Cilt. s. 77.

⁴³ Bkz. *Aynı yapıt*, ss. 418-419.

günlü mektubunda⁴⁴, Rus halkının, Türk halkının ulusal kurtuluş savaşını desteklediğini ve yenilerek topraklarımızdan çekilmek zorunda kalan Yunan ordularının yoksul bıraktığı Türk halkına yardım verildiğini belirtmektedir. Mustafa Kemal bu mektuba, 12. IV. 1921 günlü teşekkür mektubuyla karşılık vermiştir⁴⁵. Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin'in 3 Haziran, 1920 günlü mektubunda⁴⁶, Mustafa Kemal'in kaleminden çıkması olanaksız maddeler vardır. Bu mektupta, Mustafa Kemal'e atfedilen "mektuptan" aktarılan "ilkelerin", "Misak-ı Milli" ilkeleriyle bağdaşmasına olanak yoktur⁴⁷.

K. Atatürk'ün adı, Türkiye ulusal-kurtuluş savaşının ayrılmaz bir parçası olduğundan, Türk ulusal-kurtuluş savaşını inceleyen Rusça kitaplara da kısaca değinelim. Türkiye'de ulusal kurtuluş savaşı, özellikle Kemalizm sorunlarıyla uğraşan Sovyet araştırmacıları arasında, N. Sokol'skiy, M. P. Pavloviç, G. Astahov, A. F. Miller, A. M. Şamsutdinov ve K. Yust'un adlarını anabiliriz.

N. Sokol'skiy'in *Çağdaş Türkiye Üzerine Notlar* başlıklı kitabı⁴⁸, Önsöz'le birlikte üç bölümden oluşmaktadır: Birinci Bölüm: 1) Avrupa savaşından önceki olayların kısa özeti; 2) Yabancı devletlerin etkisi; 3) 1914-1918 savaşı ve Sevr antlaşması; 4) Ulusal hareketin başlaması; 5) Ulusal hareketin programı; 6) Hükümetin kuruluşu; 7) Siyasal partiler; 8) Türk siyaset adamları; 9) Mustafa Kemal Paşa. İkinci Bölüm: 10) Ülkenin yüzölçümü ve yönetsel bölünüşü; 11) Nüfus; 12) Tarım; 13) Yeraltı kaynaklarını çıkarma sanayii; 14) Yapım sanayii; 15) Dış ticaret; 16) Maliye. Üçüncü Bölüm: 17) Türkiye'de Batı-Avrupa devletleri; 18) Yabancı sermaye baskını - Amerika'nın hareketi; 19) Sovyet Rusya ve Türkiye; 20) 1922 Ağustosuna sonuna dek; 21) Türk zaferlerinden Mudanya konferansına;

⁴⁴ Bkz. *Dokumenti vneşney politiki SSSR*. IV. Cilt. Moskva 1960. ss. 58-59.

⁴⁵ Bkz. *Aynı yapıt*; Türkçesi için bkz. "Türk Rus Dostluk Tezahürü Dolayıyla Gönderilen Yazı (12. IV. 1921). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. IV. Cilt. ss. 379-380.

⁴⁶ Bkz. *Dokumenti vneşney politiki SSSR*. II. Cilt. Moskva 1958. ss. 554-556. Orijinali için bkz. Ankara Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde.

⁴⁷ Bkz. A. N. Kurat, "Kurtuluş Savaşının Başlarında Mustafa Kemal Tarafından Lenin'e Yazıldığı İddia Edilen bir 'Mektub'un Mevcut Olmadığı Anlaşıldı". *Türk Kültürü*, 1971, No: 97, ss. 26-28; "Sovyetler Tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya Atfedilen, Aslında Mevcut Olmayan 26 Nisan 1920 Tarihli Mektuba Dair". *Aynı dergi*, 1971, No: 99, ss. 5-9.

⁴⁸ *Öçerki sovremennoy Turtsii*. Tiflis 1923 İzdanie Zakkraykoma RKP. 207 s.

22) Mudanya konferansından Lozan'a; 23) Saltanatın kaldırılması ve İstanbul hükümetinin devrilmesi. Sonsöz'den sonra gelen Ekler bölümünde şu bilgiler yer almaktadır: 1) 1918 yılı verilerine göre toprak ve nüfusla ilgili istatistik; 2) Eski Rus İmparatorluğu'na ait olan topraklardan ve 16 Mart, 1921 antlaşmasına göre Türkiye'ye geçen toprak ve nüfus; 3) Osmanlı İmparatorluğu'dan ayrılan vilâyet ve sancaklar; 4) Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük kent ve kasabalarının nüfusu; 5) 1 Ocak, 1914 verilerine göre Yeni Türkiye'nin toprak ve nüfusu (1914 verilerine göre Yeni Türkiye'nin vilâyet ve sancaklarının nüfusu ve yönetsel bölünüşü); 6) 16 Mart, 1921 günlü Türk - Sovyet antlaşması; 7) 13 Ekim, 1921 günlü Kars antlaşması; 8) 20 Ekim 1921 günlü Türk - Fransız antlaşması.

M. Pavloviç'in (M. Vel'tman) "Devrim Türkiye'si" başlıklı yazısı⁴⁹, dört bölümden oluşmaktadır: 1) Sultan Abdülhamit'in tahtan indirilmesi ve Genç Türk Devrimi 1908; 2) Genç Türk Devrimi, Balkan savaşları ve Dünya savaşı; a) Genç Türk partisi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet sorununa çözüm getirememesi; b) Balkan savaşları ve Türkiye'nin bölünmesi. Balkan savaşlarının sonuçları - Dünya savaşı; 3) Enver Paşa'nın Türkiye'si ve Dünya savaşı; 4) Kemal'in Türkiye'si; a) İtilâf devletlerinin zaferi ve Türkiye'nin yeniden bölünmesi. İstanbul yüzünden İtilâf devletleri arasında çıkan mücadele. Türkiye'nin baş düşmanı olarak İngiltere. Anadolu hakkında üçlü anlaşma. Sevr antlaşması. Yunan serüveni; b) Anadolu'da ulusal hareket ve ulusal kongreler. İtilâf ordularıyla silâhlı mücadele. Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin İngiliz orduları tarafından dağıtılması. Ulusal Pakt; c) Ankara Ulusal Meclisi. Sosyal yapısı ve Kemal Paşa'nın son faaliyeti. Ulusal hükümetin askerî güçleri. Ankara ve İtilâf devletleri. Ankara ve Sovyetler Birliği. Londra konferansı. Türkiye ile Rusya arasında anlaşma; d) Türkiye'de siyasal partiler. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dış politikası. A. F., İ. Butaev ve V. Vilenskiy, bu kitap üzerine eleştiri yazıları yazmışlardır⁵⁰.

⁴⁹ "Revolutsionnaya Turtsiya". Şu kitapta: *Turtsiya v bor'be za nezavisimost'* (Türkiye Bağımsızlık İçin Yaptığı Mücadelede). Moskva 1925 Nauçnaya Assotsiatsiya Vostokovedeniya pri Ts. İ. K. S. S. S. R. (ss. 1-121). 1922'de kısaltılmış olarak Sarıkamış'ta Türkçe olarak yayımlanmıştır.

⁵⁰ A. F. *Noviy Vostok*, 1922, No: 2, ss. 647-649; İ. Butaev, *Jizn' natsional'nostey*, 1922, No: 4 (10), ss. 5-7; V. Vilenskiy, *Peçat'i revolyutsiya*, 1921, No: 3, s. 180.

G. Astahov'un *Sultanlıktan Demokratik Türkiye'ye Doğru* başlıklı kitabı⁵¹, yazarın 1922 ilkbaharından, 1923 sonbaharına dek Türkiye'de bulunduğu sırada yazdığı yazılardan oluşmaktadır. Bunlara, Türkiye'den ayrıldıktan sonra yazılan bazı yazılar da eklenmiştir. Bu yazılar işlenmeden kaldığından kitap tamamlanmamış bir görünüm taşımaktadır. Yazar, kronolojik düzeni gözönüne almadan, bu yazıları içeriklerinin benzerliklerine göre bir araya toplamaya çalışmıştır. Ulusal hareketin ilk dönemini inceleme dışında bıraktığını belirterek, Önsöz'de bu dönemin temel noktalarına kısaca değinmektedir. Kitap Önsöz'le birlikte on yazıdan oluşmaktadır: 1) 1922 yılına doğru ulusal hareket. Bora öncesi; 2) İtilâcı devletlere karşı kazanılan zafer sonucunda Türk devriminin geleceği; 3) Anadolu; 4) Türk devriminin gelişme seyri; 5) İzmir İktisat Kongresi; 6) Kemalizm devrimci ideolojisi billûrlaşma sürecinde; 7) İdeolojisini örneklemek üzere, Kemalizm uygulamasının ayrı noktaları; 8) Türkiye ve yabancı kapitalistler; 9) Halifelikten sonra Türkiye'nin ekonomi alanında düşünceleri; 10) Aşar.

A. F. Miller'in *En Yeni Türkiye Tarihi Üzerine Notlar* başlıklı kitabı⁵², Önsöz'le birlikte beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm: Birinci Dünya savaşında Türkiye. 1) Birinci Dünya savaşı arifesinde Türkiye; 2) Türkiye'nin savaşa girmesi; 3) İtilâf devletlerinin, Türkiye'yi bölmek hakkında gizli anlaşmaları; 4) Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü. İkinci bölüm: Anadolu'da ulusal kurtuluş hareketi ve bağımsızlık savaşı. 1) Birinci Dünya savaşının Türkiye ile ilgili sonuçları; 2) İtilâf devletlerinin Yakın Doğu siyaseti. Türkiye'nin işgali; 3) Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin Türkiye üzerindeki etkisi; 4) Anadolu'da ulusal-kurtuluş hareketinin başlaması; 5) Mustafa Kemal ve ulusal hükümetin kuruluşu; 6) İngiliz - Yunan müdahalesi ve Kemalistler'in zaferi. Üçüncü bölüm: Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu. 1) Mudanya ateşkesi; 2) Saltanatın kaldırılması; 3) Lozan konferansı; 4) Cumhuriyetin ilânı ve halifeliğin kaldırılması. Dördüncü bölüm: Kemalistler'in, ülkede siyasal inhisar uğrunda mücadeleleri. 1) Kültür ve yaşam tarzında yapılan reformlar. Gerici-

⁵¹ *Ot sultanata k demokratişeskoj Turtsii. Oçerki iz istorii Kemalizma. M. - L. 1926.*

⁵² *Oçerki noveşsey istorii Turtsii, Moskva 1948 İzd-vo Akademii Nauk SSSR. 280 s. Türkçesi için bkz. En Yeni Türkiye Tarihi İcmalleri. Çev.: M. E. Rezulzade. Moskova SSSR Bilimler Akademisi. 347 s. Türk Tarih Kurumu Kitaplığı'nda Ter./123'de kayıtlıdır. Yayınlanmamıştır.*

lerin karşı hareketi; 2) Kemalistler'in kompradorlarla yakınlaşması. Cumhuriyet Halk Partisi'nin inhisarcı durumunun sağlamlştırılması. Beşinci bölüm: Türkiye İkinci Dünya savaşı arifesinde ve sırasında. 1) Montreux konferansı; 2) Türkiye siyasetinde dönüm; 3) İskenderun sancağı sorunu; 4) Kemalist partisinde iç mücadele. Atatürk'ün ölümü; 5) Türkiye ve İkinci Dünya savaşı. Kitabın sonunda, sonsöz, kaynak ve literatür dizini, en önemli olayların kronolojisi, özel ad dizini, resim ve tablo listesi yer almaktadır.

A. M. Şamsutdinov'un, *Türkiye'de Ulusal - Kurtuluş Savaşı, 1918-1923* başlıklı kitabı⁵³, Önsöz'le birlikte altı bölümden oluşmaktadır: 1) Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü. Türkiye'nin savaştan çıkması ve topraklarının İtilâf devletlerince işgali. Türkiye'nin paylaşılması yüzünden İtilâf devletleri arasındaki mücadelenin şiddetlenmesi ve Türkiye topraklarının İtilâf devletleri tarafından sonraki işgali. 2) Ulusal - kurtuluş hareketinin başlaması. 1917 Rus ihtilâli'nin Türkiye üzerindeki etkisi. İstilâci devletlere karşı hareketin doğuşu ve bu hareketi iten güçler. Yurtsever örgütlerin kurulması. Müdafaai Hukuk Cemiyetleri'nin Erzurum ve Sivas kongreleri. İstanbul'da Mebuslar Meclisi'nin toplantıya çağırılması ve dağıtılması. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı. 3) Halk yığınları - ulusal kurtuluş savaşının başlıca gücü. 1919-1920'de Türk Partizanlarının, işgalcilere ve padişahın tepkisine karşı mücadelesi. "Yeşil Ordu". 4) 1920-1922'de Türk - Rus ilişkileri. Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Sovyet Rusya Hükümeti arasında diplomatik ilişkilerin kurulması. Türk - Daşnak savaşı. Türk - Sovyet ilişkilerinin güçlenmesi ve 16 Mart, 1921'de dostluk ve kardeşlik antlaşması imzalanması. Kafkasötesi Sovyet Cumhuriyetleri ve Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti ile dostluk antlaşması imzalanması. 5) Bağımsızlık savaşı. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin içte ve dışta durumu. Sevr antlaşması. Londra konferansı. Sakarya meydan savaşı - zafere giden yol. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin iç politikası ve 1920-1922'de Anadolu'nun iç politika durumu. Anadolu'nun Yunan işgalinden kurtarılması. Mudanya ateşkese. Saltanatın kaldırılması. 6) Lozan konferansı. Yakın Doğu'da barışın kurulması uğruna yapılan savaş. Lozan konferansı çalışmalarının ilk dönemi. Kon-

⁵³ *Natsional'no-osvoboditel'naya bor'ba v Turtsii, 1918-1923 gg.* Moskva 1966 İzd-vo "Nauka" Glav. red. vost. Lit-rı. 359 s.

ferans çalışmalarının ikinci dönemi ve Lozan barış antlaşmasının imzalanması. Kitabın sonunda, sonsöz, önemli olayların kronolojisi (1918-1923), kaynaklar yer almaktadır.

K. Yust'un *Anadolu Basını* kitabında⁵⁴, 1870-1918 yıllarıyla birlikte, özellikle Kemalist dönemin (1919-1 Mayıs, 1922) hemen hemen tüm organları tanıtılmaktadır. Dört bölüme ayrılan bu kitabın yalnız üçüncü bölümü bizi burada ilgilendirmektedir. "1918 ile 1 Mayıs 1922 Tarihleri Arasında Anadolu Türk Basını" adını taşıyan bu bölümde, Sarıkamış, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Çorum, Amasya, Bolu, Kastamonu, İzmit, Yozgat, Ankara, Eskişehir, Muğla, Tarsus, Antep, Antalya, Mersin, Maraş, Adana, Kayseri, Konya, Afyon Karahisar, Kırşehir, Diyarbakır, Sivas, Harput, Erzurum'da çıkan dergi ve gazeteler hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Bu dergi ve gazetelerin adları şöyle: *Varlık, İstikbal, Hak, İkbal, Güzül Trabzon, Kahkaha, Genç Anadolu, Işık, Yeni Giresun, Bucak, Azim, Hayat, Hilâl, Ahali, Aksi Sada, Piyasa, Çorum, Hakikat, Emel, Bolu, Türk Oğlu, Derdli, Türk Eli, Açık Söz, Koca Eli, Hakimiyet-i Milliye, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabt Ceridesi, Köy Hocası, Yeni Gün, Peyâm Sabah, Sebül ür Reşad, Ticaret Gazetesi, Seyyare Yeni Dünya, Yeni Dünya, Emek, İkaz, Yeni Hayat, İstiklâl, İnkılâb, Doğru Öz, Tarsus, Yeni Adana, Hayat, Kayseri, Misaki Milliye, Kırmızı Hilâl, Öğüt, Konya, Babalık, Kara Hissari Saib, Kurtuluş, Diyarbakir, Sivas, Iradeyi Milliye, Ma'muret-ül Aziz, Satvete Milliye, Al Bayrak, Antep, Anadolu, v.s.*

Z. Navşirvanov, Türkiye basınıyla ilgili yazısının⁵⁵ "Mustafa Kemal'in Batı Anadolu Gezisi" başlıklı üçüncü bölümünde, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya yaptığı geziyle ilgili haberin Türkiye gazetelerinde ilginç biçimde verildiğine değinerek, bu gezi sırasında Mustafa Kemal'in İzmir ve Bursa'da yaptığı konuşmaları aktarmaktadır.

Sovyetler Birliği'nde, K. Atatürk, Kemalizm ve Türk ulusal kurtuluş savaşını inceleyen, kuşkusuz, daha birçok araştırmalar vardır⁵⁶. Ancak bu araştırma ve incelemelerin hepsi elde bulunmadığından, yazının kapsamını, Türk Tarih Kurumu Kitaplığı'nda bulunan Rusça kaynaklarla sınırlı tutmak zorunda kalınmıştır.

⁵⁴ *Anatoliyskaya pečat'*. Tiflis 1922 İzdanie Zakkrankoma R. K. P. 213 s.

⁵⁵ Bkz. "Turetskaya pressa" (Türkiye basını). *Noviy Vostok*, 1923, No: 3, ss. 479-489. (Üçüncü bölüm: "Poedzka Mustafa Kemalya po zapadnoy Anatolii").

⁵⁶ *Bibliografiya Turtsii*'den (*Türkiye Bibliyografyası*, 1917-1958) (Moskva 1959 İzd-vo Vostochnoy Literaturı) derlenmiş olan bir bibliyografya için bkz: "Atatürk ve Kemalizm ile ilgili Sovyet Yayınları." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt. IX, Sayı: 50 (1971), ss. 44-46.

